

ФІЛОСОФІЯ XVIII СТОЛІТТЯ

Микола Федяй

ФІЛОСОФСЬКИЙ КУРС СТЕФАНА КАЛИНОВСЬКОГО 1729–1731 РОКІВ У СВІТЛІ ЙОГО ВИКЛАДАЦЬКОЇ ПРАКТИКИ: ДЖЕРЕЛА І (НЕ)ОРИГІНАЛЬНІСТЬ¹

Стефан Калиновський (1696/97–1753) був студентом і викладачем Києво-Могилянської академії (далі – КМА), пізніше він стрімко зійшов угору щаблями церковної ієрархії: став архієпископом Новгородським і першим («первенструющим») членом Синоду. Проте відомий він не лише як архієрей, але також як автор філософського курсу, прочитаного в КМА в 1729–1731 рр. Значна частина цього рукописного латино-мовного курсу була перекладена, він вважається одною з кращих українських філософських пам'яток свого часу. Калиновський в ньому, як писали дослідники, розвиває ідеї Декарта і Ляйбніца [Роменець 1993: 433-443] і розробляє власне оригінальне етичне вчення [Попович 1998: 253]. А втім, як засвідчив текстуальний аналіз, свій філософський курс Калиновський слово в слово взяв у Франсуа Ле Ре (François Le Rées) – французького автора, що створив його в 1630-х рр. у Парижі.

Збережені й інші тексти Стефана Калиновського: насамперед це рукописи навчальних курсів з риторики, історії, математики, а також друковані філософські тези та церковні проповіді. Крім короткого опису риторики та згадок про церковні проповіді, ці тексти раніше, наскільки мені відомо, не представлені в дослідницькій літературі. Завдяки здійсненому аналізу вдалося з'ясувати, що й ці навчальні курси Калиновський також не написав самостійно, а скопіював, переважно дослівно, із різних джерел.

Окрім пошуку джерел, що лягли в основу текстів Калиновського, у статті буде проаналізовано оригінальність його курсів через пошук змін, переосмислень, помилок, які відрізняють ці курси від першоджерел. Також буде запропонована відповідь на питання, чи не йдеться тут, при такому дослівному запозиченні текстів без зазначення справжнього автора, про плагіат в тогочасному розумінні.

Перш ніж перейти до аналізу текстів, варто сказати кілька слів про їхнього автора². Симеон (саме таке було мирське ім'я Калиновського) закінчив КМА в 1725 р., у 28 років. Він одразу прийняв чернечий постриг, обравши ім'я Стефан, і почав викладати.

© М. Федяй, 2023

¹ Стаття написана за підтримки польського Narodowego Centrum Nauki в межах проекту UMO-2022/01/4/HS3/00084.

² Детальніше про біографію Стефана Калиновського див.: [Федяй 2022].

Після початкових класів читав риторику, а тоді чотири роки філософію. Окрім цих дисциплін він викладав курси, які не входили до основної навчальної програми КМА: грецьку мову, історію, математику. Пізніше Калиновський на запрошення, а фактично на вимогу, Синоду переїздить в 1733 р. до Москви, де його призначають ректором академії та викладачем теології. Згодом він стає архимандритом Александро-Невської лаври в Петербурзі, членом Синоду, а відтак, у 1739 р., єпископом Псковським. За кілька років Стефана було піднесено на архієпископа Новгородського. Помирає він у 56 років (1753), похований у притворі Софійського собору в Новгороді.

Як впливає з його біографії, Калиновський довго не затримувався на одному місці, він читав у різний час щонайменше п'ять дисциплін і поєднував це з іншою роботою: викладаючи філософію, він входив до «присутствія» Київської духовної консисторії та був префектом КМА. Такий насичений графік, навіть суто теоретично, не залишав йому часу на глибоке опанування наук. Викладання філософії та інших дисциплін було для Калиновського радше проміжним етапом його церковної кар'єри.

Філософський курс

Освіта в Києво-Могилянській академії засновувалася на моделі викладання, що побувала в єзуїтських колегіях Речі Посполитої. Навчання провадилося здебільшого латиною та тривало дванадцять років. Спочатку викладали мовні курси: фара, інфіма, граматики, синтаксима, потім ішли поетика й риторика, завершивши яку, студенти переходили до вивчення філософії. На відміну від попередніх курсів, філософію читали два навчальні роки. Завершальним предметом, який читали чотири роки, була теологія.

Викладання здійснювалося класичним, ще із часів середньовіччя, методом: професор читав свій курс, інколи пояснюючи певні моменти, а студенти за ним записували. Регулярно відбувалися диспути, де студенти, опонуючи один одному, захищали ключові ідеї (тези) із філософського курсу. Реконструювати, що ж професори викладали в КМА, можна на основі збережених рукописів – тих, де студенти записували за викладачем його лекції. Тому, коли йдеться про курс певного професора КМА, мають на увазі саме записи студентів (у рідкісних випадках рукописи, що збереглися, написані безпосередньо викладачем). Нижче буде проаналізований курс Стефана Калиновського за 1729–1731 рр., який зберігся в чотирьох списках, тобто в чотирьох різних рукописах його студентів. Калиновський читав філософію в КМА і наступні два роки, у 1731–1733 рр., але записи цього курсу поки не знайдені³. А втім, проаналізувавши філософські тези 1732 р., можна вельми обгрунтовано припустити, що філософський курс 1731–1733 рр. повторював попередній.

В історіографії усталилася тенденція вважати ці студентські записи лекцій оригінальними філософськими працями. Проте, як демонструють останні дослідження, зазвичай професори не витрачали час на написання власного тексту, а натомість або компілювали свої лекції з різних джерел, змінюючи та доповнюючи деякі моменти, або читали їх за вже готовим курсом. Однак доволі важко встановити, за яким саме, адже про це в рукописах не згадується. Оскільки на рукописах філософського курсу Калиновського зазначено лише те, що його прочитав власне Стефан Калиновський, дослідники і вважали, що це оригінальний та один із найкращих філософських курсів

³ Можливо, записи не збережені через те, що навесні 1733 р. студенти збунтувалися проти свого викладача. Сварка з Калиновським завершилася не на їхню користь: за рішенням архієпископа їх (а це 30 студентів, більше третини курсу) відшмагали батогами, а зачинателя бунту вигнали.

першої половини XVIII ст. Проте на основі текстуального аналізу можна ствердити, що цей курс Стефана Калиновського дослівно, від першого розділу першого тому до останнього розділу останнього, списаний із «Cursus Philosophicus» французького автора Франсуа Ле Ре.

Франсуа Ле Ре та його «Cursus Philosophicus»

Франсуа Ле Ре народився наприкінці XVI ст. у містечку Домфрон, що в Нормандії. Початкову освіту отримав від батька, потім у академії Кана опановував мови та риторику, після чого поїхав до Парижа студіювати фізику і метафізику в коледжі д'Аркур під керівництвом П'єра Паде (Pierre Padet). Продовжив своє навчання в Сорбонні, де здобув диплом бакалавра теології. Після завершення навчання Ле Ре отримав кафедру філософії в коледжі Ла-Марш, що функціонував при Паризькому університеті, і читає там свій філософський курс. Але через проблеми зі здоров'ям (Ле Ре страждав на ревматизм) він змушений був за деякий час полишити викладання. Ле Ре помирає 1640 року відносно молодим⁴. Його учень Малашья Келі (Malachias Kelly) посмертно публікує філософський курс свого вчителя, перше видання якого в трьох (а фактично – у чотирьох) томах виходить друком 1642 року [Le Rées 1642].

Франсуа Ле Ре, як написано в його епітафії, «походить із давньої шляхетної сім'ї славних мужів меча і мантиї [armis togaque virorum]» [Le Rées 1642: I.1, (I)]⁵. Тобто він був заможною людиною й міг присвятити свій час навчання, викладання та науковим дослідженням. Він був католиком, проте не належав до чернечих орденів. Це, очевидно, позначилося на його філософському курсі, адже Ле Ре не приєднується до жодної тогочасної філософської школи, не вдається до дискусій зі своїми сучасниками, натомість викладає філософію, яку можна умовно назвати «еклектичним аристотелізмом» [Schmutz 2015].

Жан Бартелемі Орео (Jean Barthélemy Hauréau), що написав про Ле Ре детальну біографічну замітку, так підсумував його філософський спадок:

У той час як коледж Ла-Марш був полишений Ле Ре задля відпочинку, якого потребувало його підупале здоров'я, Декарт опублікував у Лейдені “Дискурсію про метод” і [тим] завершив епоху схоластичного навчання. Коли настав кінець імперії Арістотеля, про його останніх тлумачів люди відгукувалися лише зі зневагою.

[Hauréau 1845: 289-290].

Проте навряд чи можна погодитися із цим висновком Орео. Декарт не став умиль популярним, а тим паче не витіснив аристотелізм ні в першій, ні в другій половині XVII ст. Яскравим підтвердженням можуть стати численні перевидання схоластичних

⁴ Про деякі моменти біографії Ле Ре можна довідатися із його епітафії на початку «Cursus Philosophicus», а також із біографічної статті Жана Бартелемі Орео: [Hauréau 1845].

⁵ У посиланнях на перше видання курсу Ле Ре римська цифра після двокрапки вказує на номер тому, арабська цифра після крапки – на номер частини відповідного тому, цифра після коми – на номер сторінки.

філософських курсів, які мали значну популярність⁶, а четверте видання «Cursus Philosophicus» Франсуа Ле Ре виходить друком у Парижі в 1660 р.

Цей філософський курс є доволі розлогим, близько 2,5 тис. сторінок. Насамперед впадає в око його структура, адже всі томи «Cursus Philosophicus» побудовані як коментарі до трактатів Арістотеля. Проте йдеться радше про форму викладу, а не про зміст, оскільки Ле Ре не займається лише коментуванням творів Філософа, але й розвиває ідеї аристотелізму згідно з усталеною тоді традицією коментування. Він цитує, хоч подекуди з помилками, античних авторів, визнаних середньовічних і сучасних йому філософів (наприклад, Франсиско Суареса).

Перший том (у першому виданні – друга частина першого тому) – це «Вступ до загальної філософії», де викладено вчення про три дії ума та «Коментар до “Органону” Арістотеля», тобто логіка. Коментує автор у цій частині «Isagoge» Порфирія, а також «Категорії», «Герменевтику» та «Аналітики» Філософа. Проте часто хід думки Ле Ре виходить за межі цих трактатів. Зокрема, пишучи про універсалії, він наводить аргументи реалістів і номіналістів, критикує їхні слабкі сторони та намагається узгодити їхні ідеї із вченням Арістотеля.

Другий том – етика – названий як «Коментар до десяти книг Арістотеля до Нікомаха». За структурою він повторює інші тогочасні етичні курси. Зокрема, якщо порівняти його з етикою Шарля де Раконіса (Charles François d'Abra de Racois), сучасника Ле Ре, праця якого була надрукована в Парижі трохи раніше [Racois 1629], стане зрозуміло, що вони мають майже ідентичну структуру. Це добре простежується, якщо зіставити диспутації цих книг:

<i>Етика Шарля де Раконіса</i>	<i>Етика Франсуа Ле Ре</i>
	De ultimo hominis fine:
De bono	Sec. 1. De bono
De fine	Sec. 2. De fine
De beatitudine	Sec. 3. De humana felicitata
De principiis actionum humanarum, intellectu scilicet, et voluntate	De principiis internis et externis actuum humanorum
De actionibus humanis	De humanis actibus
De passionibus, seu perturbationibus animae	De passionibus
De virtutibus	De virtutibus moralibus in particulari

Така структура була панівною для схоластичних курсів з етики, які можна умовно назвати аристотелівськими, хоча навіть у картезіанському підручнику Едмона Пуршо (Edmond Pourchot) вона також загалом наявна [Pourchotius 1715]. Тексти де Раконіса й Ле Ре подібні за стилем і основними висновками, проте відмінні в деталях. Зокрема, визначаючи, чим є етика, обидва автори пишуть, що вона не є ні *intelligentia*, ні *sapientia*, ні *ars*. Проте далі Ле Ре доводить, що етика не є наукою (*scientia*), адже «об'єкт науки мусить існувати з необхідності [...], але таким не є об'єкт етики – чесний вчинок [*honestus actus*]». Тому автор вважає, що етика є розважливістю (*prudentia*) [Le Rées 1642: II, 6-7]. А от де Раконіс, навпаки, вважає, що розважливість стосується окремих речей, тоді як моральна філософія «не займається окремими речами, а натомість діями волі загалом [...]

⁶ Чарльз Лор створив каталог коментарів до праць Арістотеля за період 1500–1650 рр., куди зарахував понад тисячу авторів. Також він пише, що жанр *Cursus Philosophicus*, «відповідно до підручничкового характеру більшої частини ренесансного аристотелізму, мав велику популярність, особливо в католицьких школах Франції та Голландії» [Lohr 1974: 231].

вона не займається однією чи іншою дією людини, а всіма, які вона направляє до добра». І оскільки він визначає науку як «напевне пізнання речі через властиву [prorgium] причину», то і етику він зараховує саме до науки [Raconis 1629: 5-6].

Третій том – фізика – побудований як коментарі до «Фізики», «Про небо», «Про виникнення і зникнення»; у першому виданні сюди потрапили коментарі до «Метеорології» та «Про душу». У цьому томі Ле Ре також, як і в попередніх, в зоруючись на тексти Арістотеля, викладає за звичною для схоластичної філософії того часу схемою проблематику фізики. Розпочинає він із розгляду матерії і форми, потім пише про природу і природне тіло, нескінченність, місце, порожнечу, тривалість, рух. У коментарі до трактату «Про небо» темами його оповіді є всесвіт, небо й елементи, тобто вогонь, повітря, земля і вода. Першу частину тому він закінчує питаннями про виникнення, зникнення і зміну. У коментарі до «Метеорології» Ле Ре зупиняється на розгляді небесних явищ і комет зокрема, а також описує деякі фізичні речовини: камінь, кристал тощо. Коментар до трактату «Про душу» досить розлогий (у наступних виданнях він разом із коментарями до «Метафізики» та «Метеорології» входить до четвертого тому), у ньому йдеться про різні властивості душі, а також про душу чутеву і душу раціональну.

Четвертий том (у першому виданні це перша частина першого тому) побудований як коментар до «Метафізики» Арістотеля. Загалом він не надто великий, у ньому йдеться про принципи, причини, суще, а також про Бога й ангелів.

Із Парижа до Києва... і в Новгород

Оскільки відомо про щонайменше чотири видання «Cursus Philosophicus» Франсуа Ле Ре, варто спершу встановити, яке саме з них потрапило до Києва та було використане Стефаном Калиновським. Перше і друге видання, як було проілюстровано вище, мають різну структуру. Проте курс Калиновського іноді повторює виклад другого видання (починається з логіки й завершується метафізикою), а іноді першого (коментарі до «Метеорології» та «Про душу» йдуть після фізики).

Текстуальне порівняння перших двох видань «Cursus Philosophicus» засвідчило, що між ними існують незначні розбіжності, на основі яких можна достовірно встановити, якими саме примірниками користувався Калиновський (жирним виділені зміни в другому виданні):

<i>Cursus Philosophicus, 1642</i>	<i>Cursus Philosophicus, 1648</i>	<i>Списки курсу Калиновського</i>
sic etiam vocibus res ipsae distinguuntur [Т. 1, pars 2, p. 4]	sic etiam vocibus res ipsae designantur [Т. 1, p. 4]	sic etiam vocibus res ipsae distinguuntur [арк. 3 зв. ⁷]
Nam licet per naturam sit impossibilis quantitas sine figura, quia tamen quantitas [Т. 1, pars 2, p. 22-23]	Nam licet per naturam sit impossibilis quantitas sine figura, imo sint penitus eadem entitas, attamen aliquomodo distinguuntur pro diversis denominationibus quas tradunt subjecto suo [Т. 1, p. 21]	Nam licet per naturam sit impossibilis quantitas sine figura quia tamen quantitas [арк. 12 зв.]
qui 6. Ethic. cap. de sapientia [Т. 2, p. 9]	qui 6. Ethic. cap. 7 de sapientia [Т. 2, p. 9]	qui 6. Ethic. cap. de sapientia [арк. 244]

⁷ Нумерація наведена за рукописом [Kalinowski 1729-1730], в інших списках текст аналогічний.

Як впливає з таблиці, списки курсу Калиновського не повторюють тих змін, що були зроблені в другому виданні «Cursus Philosophicus», а отже, до Києва потрапило саме перше видання, яке 1642 року вийшло друком у Парижі. На жаль, через брак джерельних даних, наразі важко сказати, яким саме шляхом і коли воно опиняється в Києві. Проте доречно з'ясувати, яка доля спіткала ці томи надалі.

Калиновський завершує викладати свій другий філософський курс влітку 1733 р., після чого виїздить до Москви. Чи забрав він «Cursus Philosophicus» із собою? В описі особистої бібліотеки Калиновського, що після його смерті залишилася в Новгородській семінарії, подибуємо назви, схожі на вступні частини із «Cursus Philosophicus» Ле Ре [Реєстр книг 1779: арк. 233]. Біля першої позиції в каталозі приписано: «Incerti auctoris et anni», тобто «невідомого автора та року». Ось назви цих позицій з каталогу, а також порівняння їх із відповідними розділами із «Cursus Philosophicus» Ле Ре та рукописними списками курсу Калиновського:

<i>Реєстр книг</i>	<i>Cursus Philosophicus, 1642</i>	<i>Списки курсу Калиновського</i>
Compendiaria in universa Philosophia introductio	Compendiaria ad universam Philosophiam introductio	Compendiaria ad universam Philosophiam introductio
Compendiaria introductio in Phisicam	In Physica introductio compendiaria	[–]
Commentarius in metaphisicam	Commentarius in Metaphisicam	[–]

Завдяки цьому порівнянню пересвідчуємося, що назви примірників із бібліотеки Калиновського збігаються (з незначними відхиленнями, які можна пояснити неухважністю укладача) із відповідними розділами із «Cursus Philosophicus» Ле Ре. Натомість таких частин немає в списках філософського курсу Калиновського. Також у каталозі зазначено, що примірники мають формат 8° (зазвичай трохи більший за сучасний А5). Саме такий розмір мають примірники першого видання Ле Ре, тоді як формат рукописів філософських курсів переважно вдвічі більший – 4°. З цього можна висувати, що наведені в каталозі примірники – це саме друковані томи «Cursus Philosophicus» Ле Ре.

Проте чому в каталозі не зазначені автор і дата, чому наведені не назви відповідних томів, а розділи зі вступних частин? Виглядає, що в книгах не було титульних аркушів. Друга частина першого тому починається одразу з «Compendiaria ad universam Philosophiam introductio». У курсі фізики «In Physica introductio compendiaria» розташовано одразу після титульного аркуша. У курсі метафізики із «Commentarius in Metaphisicam» починається нумерація тому, він іде після епітафій Франсуа Ле Ре, передмови, змісту та вступного розділу.

Питання, чому в цих примірниках були відсутні титульні аркуші, розглядатиметься нижче, в останньому розділі. А зараз можна висувати, що принаймні два томи – перший у двох частинах та третій – забрав Калиновський із собою до Москви в 1733 р., потім вони мали подорожувати разом зі своїм власником, поки не опинилися в Новгородській семінарії, куди була передана бібліотека Калиновського після його смерті. Що ж до інших томів, то неясно, чи вони загубилися в бібліотеці Калиновського, а чи ці томи (другий та друга частина третього тому) залишилися в Києві. Прояснити це міг би філософський курс Михайла Козачинського, який читав філософію в КМА в 1739–1741 рр. Професор деколи використовує текст Франсуа Ле Ре у своєму курсі етики, проте наразі достеменно не можна сказати, звідки він брав матеріал: безпосеред-

ньо з другого тому «Cursus Philosophicus» Ле Ре чи з якогось списку курсу Калиновського⁸. Якщо Козачинський послуговувався книгами Ле Ре, то вірогідно, що він брав їх із бібліотеки КМА, де Калиновський міг залишити ці томи. Вона на той час розташовувалася на верхньому поверсі церкви Св. Бориса і Гліба [Шаріпова 2000: 77]. Однак про академічну бібліотеку тих часів мало що можна сказати, адже після пожежі 1780 р. майже всі книжки згоріли. Ті ж примірники, що вціліли, наведені в бібліотечному каталозі 1791 р. [Петров 1908: 300-470]. Проте ні в цьому, ні в пізніших каталогах [Крыловский 1890] томи «Cursus Philosophicus» Франсуа Ле Ре не значаться. Отже, якщо ці два томи й залишилися в Києві, то, найімовірніше, вони згоріли під час пожежі.

Списки філософського курсу Калиновського

Наразі відомо про чотири рукописи, що містять списки курсу Калиновського, тобто студентські записи його лекцій за 1729–1731 рр.:

<i>Назва списку</i>	<i>З яких частин складається</i>	<i>Аркуші</i>	<i>Шифр⁹</i>
Cursus Philosophicus in collegio Kiiwomohylaeano ingenius sapientiae amatoribus explicatus. Per admodum R. P. Stephanum Kalinowski. Auditore Petro Pliwyczi. Annis incarnatae sapientiae 1729, 1730 et 1731	Compendiaria ad universam Philosophiam introductio	арк. 2-42 зв.	РНБ, ОР, ф. 577, 62 , арк. 1-589 зв.
	[Aristotelis organum id est. Logica]	арк. 42 зв.-160 зв.	
	Aristotelis decem ad Nicomachum libri. Hoc est Ethica	арк. 161-261 зв.	
	Physica sive naturalis scientia	арк. 262-528	
	Metaphysica	арк. 528-589 зв.	
[-]	Aristotelis decem ad Nicomachum libri hoc est. Ethica	арк. 232-350 зв.	РНБ, ОР, ф. 522, 50 , арк. 6-350 зв.
	Physica sive naturalis scientia	арк. 6-231 зв.	
Cursus Philosophicus in collegio Kiiowomohilaeano ingenius sapientiae amatoribus explicatus. Anno Domini 1729	Compendiaria ad universam Philosophiam introductio	арк. 2 -53	ІР НБУВ, ф. 306, 123п/83 , арк. 1-338
	Aristotelis organum id est. Logica	арк. 53 зв. -241 зв.	
	Aristotelis decem ad Nicomachum libri hoc est Ethica [незакінчена]	арк. 242-338 зв.	
Cursus Philosophicus in collegio KiiowoMohylaeano ingenius sapientiae amatoribus explicatus	Compendiaria ad universam Philosophiam introductio	арк. 2-32	ІР НБУВ, ф. 305, ДС/п 169 , арк. 1-32

⁸ Курс Козачинського точно не був списаний із рукопису 123, адже списки курсу Козачинського [Kozaczynski 1739-1740; 1739-1741] не повторюють текстуальну зміну з рукопису 123 відносно «Cursus Philosophicus»:

<i>Cursus Philosophicus, 1642</i>	<i>Калиновський 123</i>	<i>Козачинський 126</i>	<i>Козачинський 127</i>
quae sunt homini bona [Т. 2, р. 9]	quae homini sunt bona [арк. 244]	quae sunt homini bona [арк. 332 зв.]	quae sunt homini bona [арк. 154 зв.]

⁹ Повні назви шифрів наведені в Списку літератури.

Для зручності ці списки називатимуться нижче за їхнім шифром (без зазначення бібліотеки і фонду), який виділено жирним шрифтом у наведеній вище таблиці. Усі ці списки дослівно повторюють текст «Cursus Philosophicus» Франсуа Ле Ре, хоча в структурі викладу є незначні відмінності¹⁰. Повним курсом, тобто таким, що включає всі частини «Cursus Philosophicus» Ле Ре, є список 62. На титульному аркуші зазначено, що його записав студент Петро Плівич. Інформацію про такого студента знайти не вдалося, його імені немає серед списку студентів 1727 р. [Петров 1904b: 6-17]. Після повного курсу філософії в цьому рукописі також міститься виклад математики, яку, імовірно, Калиновський читав разом із філософією, а також нотатки на різні теми (про ці частини йтиметься в наступному розділі). В інших списках курс Калиновського збережений частково, зокрема, у списку 123 він уривається на етиці, проте в цьому рукописі також наявні тези.

Як робилися рукописи навчальних курсів КМА? Переважна їхня більшість була записана студентами під час лекцій викладача: студенти записували лектуру спершу в окремих зошитах, які потім зшивали в рукопис. Якщо йдеться про курси філософії, то рукописи були форматом у 4° та доволі об'ємні (так, 62 рукопис на 589 аркушах містить записаними 2,5 тис. сторінок курсу Ле Ре, крім цього він містить інші записи на понад 100 аркушах). В один рукопис часто зшивали курси різних викладачів (як у списках 50 і 169), а також один курс міг бути написаний різними студентами (рукопис 123 написаний щонайменше двома почерками). На основі текстуального аналізу чотирьох списків і зіставлення їх із першим виданням «Cursus Philosophicus» Ле Ре можна зробити кілька висновків про те, яким чином були записані ці рукописи (жирним виділені зміни в списках відповідно до першого видання «Cursus Philosophicus»):

- списки 62, 123 і 50 були написані під диктування, про що свідчать «помилки», яких припускаються в тих місцях, що звучать однаково, проте пишуться по-різному. Це стає видно ще й на основі того, як записувачі передали грецькі слова:

<i>Cursus Philosophicus</i> , 1642	123	62	50
Verum illis seculis adeo [Т. 3, pars 1, p. 1]	[–]	Verum illis saeculis adeo [арк. 262]	Verum illis saeculis adeo [арк. 6]
εθθς [Т. 2, p. 1]	εθθς [арк. 242]	εθς [арк. 161]	εμχθς [арк. 232]

- списки 62 і 169 не були переписані зі списку 123, адже в останньому трапляються зміни відносно «Cursus Philosophicus», яких немає у 62 та 169:

¹⁰ Ось ті відмінності між рукописами студентів КМА та першим виданням «Cursus Philosophicus» Ле Ре, які вдалося знайти: 1) як видно із назви списків, в рукописах немає згадки про Ле Ре, часу та місця видання, натомість написано, що цей курс прочитав Калиновський в Києво-Могилянській академії; 2) курс Калиновського дещо змінений структурно: у першому виданні «Cursus Philosophicus» Ле Ре, перший том – це метафізика, що виглядає нелогічно. У наступних виданнях метафізика уже четвертий том. Калиновський зробив так само, тобто прочитав метафізику наприкінці курсу; 3) в рукописах немає передмов, епітафій Ле Ре, виклад починається із першого розділу «Вступу до загальної філософії»; 4) етика взята не із самого початку, пропущено «Introductio» та ще кілька вступних речень на початку; 5) із фізики і метафізики не взяті вступні частини на понад десять сторінок «In Physicam / Metaphysicam introductio compendiaria»; 6) у курсі Калиновського деколи змінені назви книг, так, назва логіки в Ле Ре «In universam Aristotelis Philosophiam commentarii» змінена в Калиновського на «Aristotelis organum id est. Logica»; 7) у курсі Калиновського послідовно змінені назви останніх диспутаций, секцій тощо з конкретного номеру на «ultima», тобто «остання».

123	62	169
termini, cuiuslibet animum deterrescit [арк. 2]	termini, cuiuslibet animum deterrerent [арк. 2]	termini, cuiuslibet animum deterrerent [арк. 2]
Connotativus est qui cum duo scilicet, eorum unum exprimitur [арк. 5 зв.]	Connotativus est qui cum duo scilicet, eorum unum exprimit [арк. 5]	Connotativus est qui cum duo scilicet, eorum unum exprimit [арк. 5]

- о зміни в списках 62 і 169 аналогічні, проте список 62 не повторює змін із 169: це може свідчити, що 169 був переписаний із 62:

<i>Cursus Philosophicus, 1642</i>	123	62	169
ut rationalitas est eius altera pars essentialis [Т. 1, pars 2, p. 12]	ut rationalitas est eius altera pars essentialis. [арк. 7]	ut rationalitas [-] eius altera [-] essentialis [арк. 6]	ut rationalitas [-] eius altera [-] essentialis [арк. 6 зв.]
est obiective-complexa [Т. 1, pars 2, p. 3]	est obiective complexa [арк. 3]	est obiective complexa [арк. 2 зв.]	est obiectivi complexa [арк. 2 зв.]

- о список 123 не був переписаний із 62, на що вказують зміни в списку 62 відносно «Cursus Philosophicus», не повторені в 123:

123	62	169
homo natus est [арк. 3 зв.]	homo natus sit [арк. 3 зв.]	homo natus sit [арк. 3 зв.]
ut in molli cera videre est [арк. 12 зв.]	ut in moli cera videre est [арк. 10]	ut in moli cera videre est [арк. 10 зв.]

- о список 50 не був переписаний зі 123, адже він не повторює зміни в тексті останнього; із 50 не були переписані 123 і 62:

123	62	50
quae homini sunt bona [арк. 244]	quae sunt homini bona [арк. 162]	quae sunt homini bona [арк. 233 зв.]
cuius benefitio possit [арк. 242]	cuius benefitio possit [арк. 161]	cuius benefitio possit [арк. 232]
quas politica considerat [арк. 243 зв.]	quas politica considerat [арк. 162]	quas politica non considerat [арк. 233 зв.]

На основі текстуального аналізу списків курсу Калиновського можна дійти таких висновків. По-перше, списки 62, 123 та 50 були зроблені окремо під диктування: 62 зробив Петро Плівич, над 123 працювало кілька студентів (адже рукопис зроблений щонайменше двома почерками). Студент-записувач 50 списку припускався більшої кількості помилок, імовірно, він гірше володів латиною. По-друге, є підстави вважати, що 169 був переписаний із 62; і можна припустити, що не під час лекцій Калиновського. По-третє, списки 62 і 123 їхні записувачі редагували й виправляли: студенти мали зіставляти свої записи із якоюсь іншим текстом і виправляти їх, взуваючись на нього. Проте цим текстом навряд чи був оригінал – «Cursus Philosophicus» Ле Ре, – адже в списках помилки виправлені не всі, а лише деякі (наприклад, пропущені речення додавалися на берегах аркушів); виправлялися також і деякі одруки та неточності, що містилися в першому виданні «Cursus

Philosophicus»¹¹. Тому найімовірніше, що ці рукописи редагували, зіставляючи їх із іншими студентськими записами. І, по-четверте, студенти, що зробили списки 62, 123 і 50, не знали греки, яку Калиновський мав викладати в 1727 р.

На основі дат, які деколи ставив на берегах студент, автор 123 рукопису, можна встановити, коли саме Калиновський читав свій філософський курс. Викладання в Київській академії починалося в перших числах вересня та завершувалося на початку липня [Вишне夫斯基 1903: 93]. Перша дата – 15 жовтня 1729 р. («die 15 octom») – стоїть на 64 аркуші рукопису, на цей час Калиновський уже прочитав «Вступ до загальної філософії» та почав виклад логіки. Перший том «Cursus Philosophicus» Ле Ре, тобто «Вступ» і логіку, Калиновський завершив диктувати 13 березня 1730 р., витративши на це близько шести місяців. Решту навчального року він мав читати другий том «Cursus Philosophicus», тобто етику. Список 123 незавершений, він уривається на четвертій диспутації, а 20 квітня – остання записана в ньому дата. Калиновський мав завершити 1729/1730 навчальний рік на початку липня, дочитавши етику, тобто другий том «Cursus Philosophicus» Ле Ре. Хоч за другий рік дат виявити не вдалося, проте логічно припустити, що за 1730/1731 навчальний рік Калиновський прочитав два наступні томи Франсуа Ле Ре: фізику у двох частинах і метафізику. Оскільки за обсягом вони більші за попередні два томи, то студенти мали записувати лектуру більш інтенсивно. Аналіз дат засвідчив, що викладання велося в такі дні: понеділок (найбільше записів), вівторок, середа, п'ятниця.

Тези 1730 і 1732 років

Тези були частиною навчального процесу в КМА. Це стислі, на кілька сторінок, основні ідеї певної частини філософського курсу, які захищав один студент, а інший йому опонував. Диспути деколи були публічними, на них часом приходили церковні ієрархи та світські високопосадовці. Тези для диспутів могли друкувати окремим примірником або оформлювати як доволі великий оздоблений графікою плакат, що вивішувався на браму Київської академії. Збереглися також деякі тези у вигляді студентських записів, зшитих разом із навчальними курсами. Традицію таких студентських диспутів можна виводити ще від середньовічних університетів¹².

Наразі відомо про філософські тези Калиновського 1730 року, вони містяться (після незавершеної етики із філософського курсу) у рукописі 123. Виглядає, що студент записав їх наприкінці 1729/1730 навчального року, коли Калиновський закінчував диктувати другий том, етику, із «Cursus Philosophicus» Ле Ре. Другі тези друковані, вони датуються 1732 р.: тоді Калиновський викладав філософію вже для наступного класу.

Тези 1732 р. мають назву «Primitiae Philosophiae hoc est conclusiones ex prolegomenis in universam Philosophiam et prooemialibus Logicae» / «Початки філософії, тобто висновки з пролегоменів до загальної філософії та вступу до логіки». 6 січня, у день Хрещення Господнього (храмового свята Братського монастиря), їх захищав студент філософії Василь Ляцевський у присутності архієпископа Рафаїла Заборовського та префекта Калиновського [Primitiae Philosophiae 1732]. Як засвідчує тогочасна

¹¹ Так, у першому виданні «Cursus Philosophicus» у реченні «Dico secundo Ethica est.» [Le Rées 1642: II, 8] пропущене в кінці слово «Prudentia». Ця помилка виправлена в другому виданні. У списках 123 і 62 речення спершу було переписане так само, як і в першому виданні, із пропуском, проте потім зверху над рядком було вставлене пропущене слово «Prudentia» [Kalinowski 1729-1730: арк. 243 зв.; 1729-1731: арк. 162]. У списку 50 ця помилка не була виправлена [Kalinowski 1730-1731: арк. 233 зв.].

¹² Детальніше про філософські диспути та збережені філософські тези КМА див.: [Симчич 2009: 36-40].

практика, тези писав не студент, який їх захищав, а викладач. У цьому разі, безсумнівно, їх створив саме Калиновський, адже вони майже дослівно збігаються із тезами з попереднього філософського класу, в якому Лящевський не міг навчатися.

«Primitiae Philosophiae» присвячені Рафаїлу Заборовському, якого у квітні 1731 р. було піднесено на архієпископа Київського і Галицького. Початок тез містить присвяту йому на трьох сторінках. За тогочасною традицією, архієпископ величався як носій чи не всіх чеснот. Його порівняно із Петром Могилою, адже він одразу, із 1731 р., почав займатися реставрацією Мазепиного корпусу Київської академії, в якій сам колись навчався.

«Primitiae Philosophiae» охоплюють лише висновки до загальної філософії і логіки. Вони списані зі вступної диспутації про філософію загалом («Disputatio de Philosophia in communi») з першого тому Франсуа Ле Ре. У попередньому класі філософії (1729/1730 навчальний рік) Калиновський прочитав цей фрагмент ще в жовтні, тож можна припустити, що й у цьому класі ця частина була прочитана приблизно тоді ж, тобто за кілька місяців до 6 січня, коли відбувся захист тез.

Готуючи текст, Калиновський особливо не перетрудився, адже тези, окрім промови, скопійовані із зазначеної диспутації Ле Ре. Проте цим вони й цікаві, адже тези 1730-го і 1732 р. не дослівно переписані із праці Ле Ре, як сам навчальний курс, а скопійовані із різних речень із незначними змінами. Ось деякі фрагменти (жирним виділені збіги тез із «Cursus Philosophicus»):

<i>Cursus Philosophicus, 1642</i>	<i>Тезу, 1730</i>	<i>Тезу, 1732</i>
Philosophiae auctor simpliciter est Deus ipse, eamque infudit Adamo [Т. 1, pars 2, p. 104]	Philosophiae auctor simpliciter est Deus ipse, qui eam initio creationis infudit Adamo. [арк. 341]	Causa efficiens seu Auctor Simpliciter Philosophiae est Deus ipse: a quo eam Adamus, utpote constitutus hominum omnium caput, praeceptor, et legislator, per infusionem suscepit ab initio suae creationis. [§ 5]
ab initio suae creationis, vel certe ut eam a solo Deo per infusionem suscepit. [Т. 1, pars 2, p. 105]		
nam qui constitutus est hominum omnium caput, ut in eos influeret tanquam praeceptor, et legislator [Т. 1, pars 2, p. 105]		

Отже, фрагмент із тез 1730 р. дослівно (за винятком займенника «qui») списаний із речень Ле Ре на сторінках 104 і 105. Цей фрагмент дещо перероблений у тезах 1732 р.: 1) на початку додано «causa efficiens», адже в Ле Ре цей параграф називається «De Authore seu de causa efficiente Philosophiae», тобто ці терміни для Ле Ре синонімічні, що й повторив Калиновський; 2) далі йде той самий фрагмент, що й у тезах 1730 р., списаний зі сторінки 104 Ле Ре, проте з деякими незначними змінами; 3) наступна частина – «utpote constitutus hominum omnium caput, praeceptor, et legislator» – окрім першого слова, списана із фрагмента на сторінці 105; 4) остання частина – «per infusionem suscepit ab initio suae creationis» – дослівно взята з іншого речення на сторінці 105. Тож тези 1732 р. Калиновський не (повністю) списав із попередніх тез, а скопійовував їх безпосередньо із тексту Ле Ре.

Інші фрагменти із рукописних тез 1730 р. і друківаних 1732 р. матимуть аналогічний вигляд: вони або дослівно, або із незначними стилістичними змінами списані із «Cursus Philosophicus». Якогось оригінального прочитання або переінакшення тексту Ле Ре виявити не вдалося. А втім, чи мала виявлятися оригінальність викладача у філософських тезах – сказати поки важко. Оскільки рукописи із філософським курсом

Калиновського 1731–1733 рр. поки не знайдені, то «Primitiae Philosophiae» правлять за важливе джерело, на основі якого можна вельми обґрунтовано припустити, що й цей свій філософський курс Стефан Калиновський читав дослівно за «Cursus Philosophicus» Франсуа Ле Ре.

Курси риторики, історії, математики та проповіді

Перш ніж взятися аналізувати збережені навчальні курси Стефана Калиновського, варто згадати ще й ті, які професор викладав, але записи яких не дійшли до наших днів (принаймні мені про них невідомо). Насамперед це так звані нижчі курси (фара, інфіма, граматики, синтаксима) та поетика, які він мав би викладати в КМА до 1727 р. Виявити записи цих курсів наразі не вдалося. У 1727/1728 навчальному році він читав риторику і грецьку мову: курс риторики маємо у двох рукописах; чи зберігся виклад грецької мови – невідомо. У 1728/1729 навчальному році Калиновський або ще раз читав риторику (запис якої не зберігся), або викладав предмети, що не входили до обов'язкових дисциплін КМА. Імовірно, саме цього року він читав курс історії, що зберігся у двох рукописах. Після двох курсів філософії, викладати які він завершив у 1733 р., Калиновський переїздить до Москви й там, будучи префектом, а відтак ректором академії, читає частину теологічного курсу (він його не завершив, адже був запрошений до Санкт-Петербурга). На сьогодні невідомо, чи збереглися записи того теологічного курсу.

Окрім записів навчальних курсів, прочитаних Калиновським у Київській і Московській академіях, багато що про його інтелектуальну біографію розповів би переклад Біблії з грецької мови, над яким він працював у 1736–1741 рр. Як засвідчено в джерелах, Калиновський, що на той час був уже членом Синоду, витратив на цей переклад багато часу та зусиль. Він скаржився на перекладачів-попередників, чий текст редагував, нарікав, що текст часто перекладений не з греки, а з латини «великим невѣжею» [Образцов 1878: XXVIII–XXIX]. Калиновський також переймався питаннями текстології: він питає в Синоду, з якого саме тексту Біблії робити переклад, із рукописних списків чи з друкованих примірників, а також просить уточнити, яким саме має бути видання. Розумів він і проблему різночитань, відмінності в структурі Септуагінти і Вульгати й багато інших моментів, яким намагався дати раду. Перекласти він встигає «П'ятикнижжя», книгу «Товит» і, можливо, ще деякі частини грецької Септуагінти. Як виглядає, окрім греки, він зважав і на інші мови. Він мав «Biblia Polyglotta» трьома мовами: івритом, грекою і латиною. Останні дві він знав. Що стосується першої, то 1740 року на запрошення Калиновського до Петербурга, для викладання івриту в Александро-Невській семінарії, приїздить Соломон Барлефі. Можливо, Калиновський консультувався з ним щодо гебрійського тексту Біблії. Зрештою перекладені Калиновським фрагменти, його листи до Синоду щодо цього, правки текстів попередників багато б що сказали про свого автора, можливо, значно більше, ніж його навчальні курси¹³.

Ще одне джерело, автором якого є Стефан Калиновський – це проповіді, які той, уже будучи єпископом Псковським чи архієпископом Новгородським, виголошував у присутності імператриці Єлизавети Петрівни. Відомо про дванадцять проповідей, надрукованих із 1742 до 1749 р.

¹³ Детальніше про переклад Біблії Калиновським див.: [Федяй 2022: 91-95; Чистович 1860].

Нижче будуть проаналізовані навчальні курси Калиновського, що збереглися: риторика, історія, математика, а також деякі із промов Калиновського, з якими вдалося ознайомитися. Дослідження перекладу Біблії вимагає окремої праці, сподіваюся, воно згодом буде здійснене. Це б дало можливість на основі аналізу *всіх* відомих текстів Стефана Калиновського зробити добре обґрунтовані висновки про інтелектуальний портрет цієї непересічної людини.

Риторика

Курс риторики в КМА читали перед філософією. Студентів, які вже мали добре знати латину, на цьому курсі навчали писати власні тексти різних жанрів: листи, промови, похвали тощо. А втім, студентам могли викладати й вступи до інших наук. Наприклад, доволі часто в курсах риторики КМА міститься діалектика, яка правила за вступ до філософських дисциплін.

Стефан Калиновський викладав риторику в 1727/1728 навчальному році. Свій курс він назвав «*Institutionum Rhetoricarum libri III*» / «Чотири книги риторичних настанов», записи якого збереглися у двох списках, що надалі позначатимуться як список 258 [Kalinowski 1727-1728a] і 421 [Kalinowski 1727-1728b]¹⁴. (Можливо, він також читав риторику в 1726/1727 та 1728/1729 навчальних роках, проте записи за ці роки не збереглися.) Цей курс, як стає зрозуміло з переліку студентів за 1727 р., відвідувало 78 слухачів [Петров 1904b: 9-10]. Хто саме з них зробив два конспекти, що збереглися, встановити не вдалося¹⁵.

«*Institutionum Rhetoricarum*» складаються зі вступу, де визначаються риторика як дисципліна та її основні поняття, чотирьох книг і додатків. У чотирьох книгах оповідається про різні елементи мови, типи й жанри письма. Виклад починається від побудови простих речень, а закінчується порадами, як створювати тексти різних жанрів: листи, промови (вітальні, похоронні, весільні тощо). У книгах також викладено принципи аргументації, поради щодо вивчення і проголошення різних текстів. Курс завершують додатки, в яких містяться кілька промов.

Текстуальний аналіз списків риторики Калиновського дозволив зробити кілька спостережень. Вступна частина курсу збігається, здебільшого дослівно, із рукописом курсу риторики, прочитаного в сербському містечку Сремські Карловці в 1736 р. кимось із шести викладачів, запрошених із Київської академії. Назва карловецького курсу: «*Praecepta artis oratoriae in tres partes digesta et iuventuti Illyrico-Rascianae tradita et explicata in Collegio Slavonico-Latino Carlovicensi, A.D. 1736*» / «Приписи ораторського мистецтва, розподілені на три частини й викладені та пояснені іллірійсько-раським [мешканцям Рашки – М. Ф.] юнакам у Карловецькій слов'яно-латинській колегії в 1736 р.». Він був опублікований Олексою Горбачем [Горбач 1993]. Курс Калиновського більш розлогий. Очевидно, що Калиновський, викладаючи риторику десятиліттям раніше, не міг списувати з цього курсу. Тому або курс Калиновського частково

¹⁴ У тексті статті посилання на автора і дату наведені без квадратних дужок. У списку Архівних матеріалів квадратні дужки означають, що в рукописі автор чи дата не зазначені, проте їх можна встановити, наприклад: «[Kalinowski], [S.]. ([1727-1728b])». Якщо ж немає певності щодо дати рукопису, то замість неї стоїть «s.a.».

¹⁵ На титульному аркуші списку 258 знизу приписано: «*Ex libris. Romualdi Miranowi[cz]*» [Kalinowski 1727-1728a: арк. 12], проте хто це – невідомо. У списку студентів-слухачів риторики 1727 р. він не значиться.

ліг в основу карловецького, або, що є ймовірнішим, обоє вони походять від спільного джерела, яке поки що не вдалося встановити.

Наприкінці списку 258 міститься промова у вигляді додатку [Kalinowski 1727-1728a: арк. 99-101 зв.]. Вдалося встановити, що вона дослівно взята із «Praxis oratoria sive praescripta artis Rhetoricae» / «Ораторська практика або приписи ораторського мистецтва» литовського єзуїта Жигімантаса Ляуксмінаса (Žygimantas Liauksminas) [Laukmin 1705: 161-175]. Звідки взяті дві промови, наведені наприкінці списку 421, поки що невідомо.

Хоч наразі не можна достеменно визначити ступінь оригінальності тексту риторичного курсу, проте є всі підстави вважати, що деякі його місця були створені безпосередньо Калиновським. Зокрема, у тому місці, де Калиновський та автор карловецького рукопису пояснюють, як правильно підписувати листи, вони наводять різні приклади: у карловецькому рукописі прикладом місця є Белград і Відень, а приклад дати – 1737 р. [Горбач 1993: 116], тоді як у Калиновського прикладом місця є Київ, а рік – 1727 [Kalinowski 1727-1728a: арк. 27 зв.-28].

Історія

Зберігся без зазначення дати виклад історії у двох списках «Isagoge in Historiam» / «Вступ до історії», який читав Стефан Калиновський [Kalinowski s.a.a; s.a.b]. У Київській академії історію не викладали як окрему дисципліну, тому можна припустити, що цей виклад був або додатковим предметом, або частиною риторичного курсу¹⁶. У всякому разі, найімовірнішою датою викладання видається 1728/1729 навчальний рік, адже перед цим Калиновський читав риторику разом із грекою, тобто часу викладати ще й історію було обмаль, а пізніше він навчає вже філософії.

Виклад історії складається із трьох частин, перша з яких називається «Isagoge prima in Historiam monarchicam» / «Вступ перший до історії монархічної». Як вдалося встановити, вона дослівно, від перших до останніх слів, взята із «Synopsis rerum ab origine condito» / «Перелік подій від створення Землі» німецького юриста й історика Кристофа Безольда (Christoph Besold) (1577–1638). Початково «Synopsis» надруковано 1630 року в Тюбінгені, це була розлога книжка на 549 сторінок [Besoldus 1630]. Проте Калиновський використав скорочену версію цієї праці – «Synopsis minor» – що налічувала 59 сторінок і була опублікована в книзі «Observationes ad Historiae universalis Synopsin Besoldianam minorem» / «Огляди загальної історії Безольдового меншого “Переліку”» Кристофа Адама Руперта (Christoph Adam Rupert) [Rupertus 1659]. Змінив Калиновський лише назву, справжній автор у рукописах не зазначений. Порівняно із розлогою версією, скорочена нагадує радше сухий перелік правителів різних держав із зазначенням короткої інформації про них. Розпочинає Безольд свій історичний виклад «чотирьох монархій» зі створення світу та переповідає на початку біблійні сюжети про Адама, Ноя і Великий потоп. Першою монархією Безольд називає вавилонську, а першим царем – Ніна. Після переліку правителів Вавилону автор переходить до Персії, царів Дарія і Ксеркса та опису їхнього правління. Третьою монархією він називає грецьку, тобто завоювання Александра Македонського. Четвертою – монархію римських імператорів. У цій частині наведено перелік римських правителів, починаючи від Цезаря, а також коротко перелічені правителі інших країв – Візантії, франків, германців.

¹⁶ Так припустив Микола Петров [Петров 1904а: 7].

Наступна частина із історичного викладу Калиновського – «Isagoge secunda in Historiam ecclesiasticam» / «Вступ другий до історії церковної». Ця частина є переліком ключових діячів Церкви від її створення до XVII ст., про яких наводиться дуже стисла інформація. Цей список на 20 рукописних аркушах закінчується на імені «Michael Demolinus, auctor Quietissarum in Italia» / «Мігель де Молінос, засновник квієнтизму в Італії». Наразі не вдалося встановити, звідки списана ця частина історії, проте в тому, що вона дослівно взята із якогось джерела, я не маю сумніву. Перелік імен закінчується на XVII ст. і на де Моліносі, який став відомий після виходу друком праці «Духовний провідник» у 1675 р. Тобто оригінальний текст мав бути написаний не раніше цього року.

Третя частина – «De regibus Romanus» / «Про римських царів» – це дослівно переписаний початок книги римського історика Флавія Евтропія «Breviarium Historiae Romanae» / «Короткі історії Риму». Фрагмент узято невеликий, він, як і інші частини викладу історії Калиновського, переписаний дослівно без жодних змін та без зазначення, хто був справжнім автором тексту.

Остання частина історії, про римських царів, збережена лише в одному рукописі. Тому достеменно невідомо, чи не було у «Вступі до історії» ще якоїсь частини, що не збереглася. Важко дати якесь пояснення, чому цей виклад має таку форму, тобто спочатку сухо оповідається історія від Адама до германських правителів, потім наводиться перелік ключових діячів Церкви, а тоді в зовсім іншому жанрі поданий на кілька аркушів фрагмент книги римського історика. Це доволі дивна структура, адже про Рим оповідається у двох різних місцях, тоді як про інші терени, зокрема і про українські землі, згадок немає взагалі. Також виглядає дещо дивно, коли Калиновський, православний ієромонах, наводячи список ключових церковних авторів до XVII ст. включно, перелічує їх кілька сотень, проте не згадує, наприклад, Петра Могилу. Ці та інші вади історичного викладу спричинені, на мій погляд, тим, що Калиновський дослівно диктує тексти інших авторів, нічого в них не змінюючи. Хоча ми достеменно не знаємо, та й навряд чи зможемо дізнатися, чи Калиновський просто диктував ці сухо написані тексти, чи ілюстрував їх своїми розповідями.

Варто також зазначити, що Калиновський мав би цікавитися історією: про це свідчать майже 200 томів історичних книг (на противагу менш ніж 50 філософським) у його бібліотеці. Можливо, саме через власний інтерес до цієї дисципліни він і вирішив прочитати «Вступ до історії» в Київській академії.

Математика

У рукописі 62 після закінчення повного «Cursus Philosophicus» Франсуа Ле Ре міститься виклад математики, що складається із арифметики, Евклідової геометрії та практичної геометрії.

Оскільки цей математичний виклад зшитий в тому самому рукописі одразу за курсом філософії й написаний тим самим почерком, виглядає вірогідно, що математику також, як і філософський курс, читав Стефан Калиновський. Це мали бути ті ж 1729–1731 навчальні роки, проте чи не можна визначити час точніше? Оскільки напевно відомо, що перші два томи «Cursus Philosophicus» Ле Ре Калиновський закінчив читати протягом першого навчального року, то за наступний він мав би дочитати інші два томи й на цьому завершити викладати філософію. Навряд чи він міг би закінчити два останні томи (більші за попередні) на кілька місяців раніше й наприкінці навчаль-

ного року ще встигнути прочитати курс математики. Найімовірніше, він мав би викладати математику паралельно із філософією¹⁷. В єзуїтських колегіях Речі Посполитої математику читали на другому році філософії, разом із викладом фізики [Dagowski 1994: 21]. Тому можна припустити, що Калиновський також викладав математику паралельно з фізикою, тобто в 1730/1731 навчальному році.

Текстуальний аналіз математичного викладу Калиновського засвідчив, що ці книги переважно скопійовані з кількох джерел. За структурою й основним викладом вони повторюють розділи із праці «Cursus Mathematicus, sive absoluta omnium mathematicarum disciplinarum encyclopaedia» / «Математичний курс чи повна енциклопедія всіх математичних дисциплін» німецького єзуїта Каспара Шота (Caspar Schott) (1608–1666). У таблиці наведені назви трьох книг із рукопису Калиновського та розділів із «Cursus Mathematicus» [Schottus 1661], звідки вони взяті:

<i>Schottus, «Cursus Mathematicus»</i>	<i>Рукопис 62</i>
De Arithmetica practica generali ac speciali	Arithmetica sive numerandi scientia [арк. 604-621 зв.]
De Geometria elementari, sive elementorum geometricorum Euclidis sex libri primi	Geometria elementaris sive elementorum geometricorum Euclidis sex libri primi [арк. 624-682 зв.]
De Geometria practica	Geometria practica [арк. 683-702 зв.]

Початки в трьох книгах математичного курсу Калиновського мають схожу структуру: вони скопійовані (а не взяті дослівно) зі вступних частин розділів Шота, інколи можна побачити й незначні вставки оригінального тексту. У першій книзі, арифметиці, після вступу йде розділ «De numero integro», цей розділ взятий із книги «Arithmetices erotemata puerilia» / «Дитячі арифметичні питання» німецького автора Лукаса Лоссія (Lucas Lossius / Lotze) (1508–1582). У курсі Калиновського повторені математичні приклади, таблиці, водночас сам текст місцями скорочений [Lossius 1562]. Завершується арифметика Калиновського підрозділом із «Cursus Mathematicus» Шота – «De Arithmetica divinatoria», який взятий переважно дослівно.

Очевидно, як частина арифметики, потім на кількох аркушах міститься текст «Non[n]ulla[e] divinationes arithmeticae» / «Деякі арифметичні інтуїції». Наразі не вдалося встановити, узятий він із якогось джерела чи створений викладачем. А втім, підрозділ на піваркуша «Annotatio ad regulam auream» / «Замітки щодо золотого правила», де міститься задача про підрахунок монет, має бути (частково) оригінальним, адже там є згадка про Київ [Kalinowski 1729-1731: арк. 623].

Друга книга, Евклідова геометрія, на початку також скопійована зі вступу до відповідного розділу із «Cursus Mathematicus» Шота. Потім розділ «Definitiones» взятий, як виглядає, безпосередньо із однойменного розділу із латинськомовної версії «Начал» Евкліда: тут містяться 36 геометричних визначень. У курсі Калиновського вони подані дещо скорочено. Закінчення цієї книги взяте (здебільшого дослівно) із підрозділу «Propositiones» Каспара Шота.

Третя книга, практична геометрія, скопійована із різних частин «Cursus Mathematicus» Шота: на початку, після вступу, міститься частина із розділу «De numero, et calculo Geometrico in genere», наведена із деякими скороченнями. Закінчується книга

¹⁷ Саме так, за спостереженням Миколи Симчича, мав викладати математику Теофан Прокопович [Симчич 2020: 131; 2019: 124].

розділом із курсу Шота «De Ichnographia, seu plantarum delineationibus, et locorum planorum descriptionibus», після якої подано кілька аркушів геометричних рисунків.

В рукописі 62 на різних аркушах містяться нотатки із книги «Centuria IX. Memorabilia, utilium, ac iucundorum in aphorismos» / «Центурії IX. Пам'ятки, корисності та цікавинки в афоризмах» французького лікаря й астронома Антуана Мізо або Антонінуса Мізальдуса (латинізована версія імені – Antoninus Mizaldus) (1510–1578)¹⁸. На відміну від запису «Cursus Philosophicus» Ле Пе і «Cursus Mathematicus» Шота, де імена авторів не вказані, студент – записувач рукопису – не раз зазначає, що вони взяті з Мізо, хоча й не називає, з якої саме праці. Також ці нотатки списані не дослівно, а скопійовані з різних частин. У них ідеться про різноманітні теми: лікування, вплив продуктів харчування на людину, поради щодо їжі, опис рослин тощо. Студент Петро Плівич (їх записав саме він, адже почерк той самий, що й у решті рукопису) на берегах кирилицею ставив деякі підписи: «мазь», «оцет зь водою», «б'їлунь табака» тощо.

На останніх аркушах рукопису 62 містяться розділи «Explanatio ponderum» / «Пояснення [одиниць вимірювання] ваги» (арк. 705) та «Explanatio mensurarum» / «Пояснення одиниць вимірювання» (арк. 705-705 зв.), які взяті із книги «Florilegium Hippocrateo-Galeno-Chymicum novum» / «Нова антологія Гіппократо-Галено-хімічна» німецького лікаря Філіппа Грюлінга (Philipp Grüling) (1593–1667). Ці записи наведені із незначними скороченнями, без зазначення автора та джерела [Grülingius 1665: 577-578]. Завершують рукопис 62 кілька рядків під назвою «De mensuris Geometricis versus» / «Про геометричні одиниці вимірювання у віршах», в яких ідеться про те, зі скількох частин складається миля, фут та інші одиниці вимірювання. Ці рядки були популярними на той час, на них можна було натрапити в багатьох текстах, де йшлося про довжини.

Достеменно важко визначити, які з цих записів були частиною (математичного) курсу Калиновського, а які самостійно занотував Петро Плівич. Найімовірніше, нотатки із «Centuriae» Мізо студент робив сам, а не під диктування Калиновського на лекціях, адже вони не вписуються в тогочасні навчальні курси, навіть необов'язкові. Також вони розкидані по різних аркушах рукопису. Що ж до записів із Грюлінга та віршованого опису одиниць вимірювання, то ці фрагменти за змістом підходили для викладу в курсі математики (або фізики) Калиновського.

Як і історія, математика, імовірно, також цікавила Калиновського. Про це може свідчити доволі творчий виклад його курсу, який не дослівно переписаний з одного джерела, а скопійований із різних текстів із деякими, як виглядає, оригінальними вставленнями¹⁹. Також у книгозбірні Калиновського значаться 16 різних томів із алгебри та геометрії. До того ж у своєму «Слові на Новий рік» він демонструє деяку

¹⁸ Ось місяця з рукопису, де розташовані ці нотатки, а також сторінки із «Centuriae» Мізо [Mizaldus 1599], звідки вони скопійовані (де це вдалося встановити):

- арк. 160 зв. – скопійовано зі сторінок 244-246;
- арк. 261 зв. – скопійовано зі сторінок 222, 252, 255, 257;
- арк. 579 зв. – скопійовано зі сторінок 214, 216-218;
- арк. 590-599 зв.

Проте існують і інші видання «Centuriae» Мізо, де його афоризми подані в дещо інших формах. Із якого саме видання копійував студент, наразі сказати важко. У бібліотечному каталозі КМА 1791 р. [Петров 1908: 399] значиться видання Мізо "Centuriae XII" 1681 р., проте студент копійував не з нього, адже у "Centuriae XII" немає деяких фрагментів, які переписав Петро Плівич.

¹⁹ Не можна, проте, виключати, що Калиновський міг прочитати уже скопійований кимось до нього математичний курс, хоч встановити це навряд чи можливо.

обізнаність у математиці й астрономії. Тому можна обережно припустити, що як історію, так і математику, які не входили до обов'язкових дисциплін, Калиновський викладав через інтерес до цих предметів.

Проповіді

До іншого літературного жанру належать церковні проповіді. Від проаналізованих вище текстів вони відрізняються тим, що, по-перше, є друкowanими (як і тези 1732 р.), по-друге, написані не латиною, а церковнослов'янською мовою, по-третє, Стефан Калиновський створював їх уже будучи єпископом, а не викладачем академії. Ще перед тим як Синод у 1734 р. призначив Калиновського ректором Московської академії, той довів членам Синоду, що в «проповѣдническихъ позиціяхъ явствуетя искусство» [ПСП 1898: 180]. Хоч очевидно, що виголошувати проповіді Калиновський мав би ще в Москві, будучи архімандритом, або навіть у Києві, будучи ієромонахом, проте його друкowanі проповіді датуються періодом від 1742 до 1749 р. За цей час збереглося дванадцять його «Слів» (хоча їх може бути й більше)²⁰. Чому таку активність Калиновський виявляв саме в цей час?

Річ у тім, що виголошення церковних проповідей, їх друк і поширення стали елементами політики імператриці Єлизавети Петрівни, яка прийшла до влади в листопаді 1741 р. внаслідок палацового перевороту. Ними вона намагалася легітимізувати своє правління [Бугров 2018]. У травні 1742 р. вона видає указ про обов'язковість читання проповідей кожної неділі в придворній церкві [ПСП 1899: 120-121]. На служби імператриця справді ходила і проповіді слухала. Зокрема, коли диякон Стефан Савицький «по написанному на бумагахъ» читав своє казання, вона видала указ, яким зобов'язувала, щоб промовці свої казання «къ назначеннымъ днямъ въ надлежащей имѣли твердости и сказывалибъ наизусть». Синод підтвердив її указ, додавши проте, що членам Синоду можна не вчити промови напам'ять [ПСП 1907: 345]. На підготовку та вивчення казання промовцеві виділяли час від кількох тижнів до кількох місяців, звільняючи від інших обов'язків. Текст проповіді автор зазвичай готував із помічниками, а втім, інколи проповіді могли купувати або платити іншим за їхнє виголошення [Харламович 1914: 745; Кислова 2011: 55].

Окремо був виданий указ про друк проповідей та їхнє поширення. Після проголошення автор мав направити текст казання з підписом до типографії, а копію до канцелярії Синоду [ПСП 1899: 84]. Проте автори інколи зволікали із надсиланням своїх проповідей. Зокрема, Калиновський своє «Слово», прочитане 25 листопада 1742 р., надіслав до типографії лише 2 лютого 1744 р. [Кислова 2011: 64]. Текст зазвичай проходив мовне редагування: «Послідовно усувалися фонетичні та морфологічні українізи й риси живої вимови автора» [ibid.]. Ціну примірників зробили невисокою –

²⁰ *Слово на новий год... Генваря 1 дня 1742 года* (Санкт-Петербург, 1742); *Слово в день принесенного второе торжественного благодарения... о заключении между империей Российской и короною Шведскою вечнога мира* (Москва, 1744); *Слово в день восшествия на престол Елизаветы Петровны* (Москва, 1744); *Слово на обновление мира со Швецией* (Москва, 1744); *Слово на коронацию императрицы Елисаветы* (Москва, 1746); *Слово на тезоименитство императрицы Елисаветы* (Москва, 1747); *Слово проповеданное 17 Генваря 1742* (Москва); *Слово проповеданное 13 Февраля 1742 года* (Москва); *Слово говоренное 13 Апреля, 1744 года* (Москва); *Слово говоренное 25 Апреля, 1749 года* (Москва); *Слово говоренное 5 Сентября, 1749 года* (Москва); *Слово краткое при первом торжественном объявлении заключенного между Россией и Швецией вечнога мира, проповеданное 3 Июля 1743 года* (Москва, 1744).

п'ять копійок, – щоб їх можна було «для всенародного извѣстия пустить въ продажу» [ПСП 1899: 84]. Наклад здебільшого становив 600 примірників [Кислова 2011: 64]. Хоча проповіді були на той час популярним жанром, проте не всі розкуповувалися з однаковим успіхом. Зокрема, через 45 років після друку в книжкових крамницях Москви ще залишалися нерозпроданими 30 примірників «Слова на Новий рік» Калиновського (як і деякі давно надруковані проповіді інших авторів) [ibid.: 71]. Це може свідчити про їхню невелику популярність.

На 1742 рік припадає кульмінація «проповідницької кампанії» Єлизавети: за цей період відомо про 51 проповідь, виголошену при дворі імператриці, цього ж року було надруковано щонайменше три «Слова» Калиновського. Пізніше, під кінець 1740-х рр., Єлизавета вже не так часто відвідує богослужіння, а отже, падає інтерес і до проповідей, кількість яких суттєво зменшується: якщо Синодальною типографією в 1742 р. було надруковано 36 проповідей, то в 1750 р. лише чотири [ibid.: 56-57].

Зрозуміти специфіку «Слів» Калиновського, виголошених у присутності імператриці та пізніше надрукованих, можна, порівнявши їх із аналогічними проповідями інших авторів. Насамперед варто зазначити, що деякі промовці лише побіжно згадували Єлизавету та політичні події Російської імперії²¹ (хоча це багато в чому залежало від дня, в який виголошували казання). Однак Калиновський у тих проповідях, з якими вдалося ознайомитися, звертається майже винятково до політичної тематики: він величає Єлизавету, Петра I, тлумачить певну політичну подію тощо. Інколи в проповіді він, проте, знаходить місце і для релігійних сюжетів чи біблійних алюзій.

Архієпископ Новгородський Амвросій Юшкевич виголосив одну із перших таких промов у грудні 1741 р., з нагоди дня народження Єлизавети. У ній він просував ту ключову тезу, що Єлизавета є законною спадкоємницею Петра I. Він додає, що «блядословлять» ті, хто вважає, ніби прихід до влади Єлизавети стався через сліпий випадок [Амвросій 1741: 10]. Він також звинувачує попередників Єлизавети в запобіганні перед іноземцями та в гоніннях проти вчених людей: «О! коль бесчисленное множество, коль многія тысячи людей благочестивыхъ, вѣрныхъ, добросовѣстныхъ [...] въ тайную похищали, въ смрадныхъ узилищахъ и темницахъ заключали, гладомъ морили, пытали, мучили» [ibid.: 14].

Калиновський виголошував свою промову за два тижні після Юшкевича, з яким мав бути знайомий ще зі студентських років в КМА, на Новий 1742 рік. У своєму казанні він не був такий гострий, не критикував попередників, натомість зосередився на восхвалянні Петра I та Єлизавети, яке полягало переважно в перелічуванні їхніх чеснот. Зокрема він відзначає незвичну, як для жінки, мудрість Єлизавети: «въ женскомъ естествѣ не женскій разумъ являющую» [Стефан 1742: 12]; в іншому місці дивується, як у такому немічному жіночому «естествѣ» Єлизавета проявляє свої чесноти: «аще же толь непобѣдимаа крѣпость в немощномъ чловѣческомъ, наипаче женскомъ естествѣ» [Стефан 1744а: є зв.]²².

Щодо стилю, то цікавим є «Слово» Калиновського 1744 р. на день вступу Єлизавети Петрівни на престол. Калиновський більшу частину проповіді дискутує з уявним опонентом, який не визнає величезної заслуги Петра I перед Росією й не розуміє, чому «Престоль Россійскій ПЕТРОВЫМЪ Престоломъ нарицаемъ». Він нагадує своєму

²¹ Так, архієпископ Московський Платон Малиновський у своїй проповіді, виголошеній на другу неділю після Зішестя Святого Духа, майже не приділяє місця величчю імператриці [Платон 1742].

²² У цій проповіді нумерація аркушів позначена літерами.

опонентів, якою була Росія перед Петром: «Вспомани, какъ некрѣпкаа, какъ немудраа, какъ нестройнаа, какъ оу всѣхъ презрѣннаа была тогда Россіа» [ibid.: в].

Використовуючи нехитрий риторичний прийом, Калиновський запитує у свого уявного опонента, чи не «слабаа оу тебе памать» та чи не болить голова, що той не пам'ятає заслуг Петра I. Дійшовши висновку, що «глаза твои кажутса здоровы: и какъ то тоєюжь головною не повредились болѣзнію», Калиновський вирішує нагадати йому заслуги Петра, безславно забуті опонентом. Їх він наводить чимало, зокрема формування державного та церковного правління, «заводы желѣзныа, мѣдныа, сребренныа», «фабрики шелковыа, суконныа, полотняныа, бумажныа», будівництво нових споруд. Згадує Калиновський і сферу освіти, яку він сам активно розвивав: «Смотри на оучилища и семинаріи воздвиженныа, не токмо для обученія внѣшняго, но и паче для наставленія духовнаго». Вирішивши, що й ці аргументи не переконали опонента, Калиновський посилається на «общенародный голось» та наводить кілька крилатих фраз: «оу насъ тоє только не ПЕТРОВО, что худое» та «мы прежде ПЕТРА и ѣсть и пить, какъ надлежитъ, не оумѣли» [ibid.: г зв.]. Упевнившись, що опонента не задовольнили навіть ці аргументи, Калиновський вирішує, що той «въ оумѣ помѣшалса» [ibid.: д], і полишає диспут із ним, присвятивши решту проповіді величання Єлизавети.

Інші проповіді Калиновського тематично можуть відрізнятися. Наприклад, у своєму казанні з нагоди миру зі шведами в 1744 р. він, окрім звичних епітетів щодо Петра та Єлизавети, пояснює, чому цей мир вигідний для Російської імперії та є заслугою імператриці [Стефан 1744b]. Інколи в його казаннях можна натрапити й на філософські роздуми. Зокрема, у своєму «Слові» з нагоди Нового 1742 року він розмірковує, чому люди святкують початок року, і дає поради, як краще прожити наступний рік. Також він демонструє обізнаність в астрономії (яка входила в «Cursus Mathematicus» Каспара Шота):

Въ козерогѣ [сонце – *М. Ф.*] вчера было: и нынѣ въ томъ же козерогѣ. А кто скажетъ, что нынѣ не на томъ козерога градусѣ, на которомъ вчера было: тотъ долженъ сказать, что оно, и сего дня, на которой онаго градуса минутѣ въ ономъ, не на той уже въ другомъ часу. Чтожь? Когда еще минуты раздѣлить на вторыа, на третія, на четвертыа, на пятыа, на десятыа? Но что вчера было солнце въ 21, а ныне в 22 градусѣ козерога, или что въ той или другой онаго градуса минутѣ

[Стефан 1742: 4].

У цьому ж «Слові» він згадує в негативному ключі послідовників Жана Кальвіна [ibid.: 11].

Не беручися за аналіз проповідей Калиновського в контексті тогочасної гомілетичної літератури, можна зробити кілька загальних зауваг. Насамперед за стилем «Слова» Калиновського нагадують його латинськомовну присвяту з філософських тез 1732 р. архієпископу Рафаїлу Заборовському. У ній автор також, вдаючись до пишної форми й великої кількості епітетів, величав архієпископа за його різноманітні заслуги. Імовірно, що зразок такого стилю варто шукати в курсах риторики Київської академії. По-друге, у проаналізованих промовах не вдалося знайти свідчень, що Калиновський виявляв інтерес до схоластичної філософії, яку викладав у КМА. Виняток може становити звернення до астрономії, яка його справді могла цікавити.

(Не)оригінальність курсів Стефана Калиновського

Аналіз навчальних курсів Стефана Калиновського, їхніх джерел і оригінальності дозволив підтвердити, що професор не витрачав на них багато часу. Він брав уже готові друковані тексти та або дослівно читав їх своїм студентам (як курси історії чи філософії), або компілював, вносячи незначні зміни та додаючи подеколи оригінальні вставки (як у курсах математики та, можливо, риторики). Проте чи мав Калиновський досить часу, щоб самотужки їх написати? Для відповіді на це питання варто нагадати, як відбувався процес навчання в Київській академії.

Викладачі не читали один і той самий предмет увесь час, а зазвичай рухалися від нижчих класів до вищих. Зокрема, Калиновський після викладання в молодших класах читав риторичку, потім філософію, після чого був призначений професором теології. Якщо припустити, що Калиновський повинен був глибоко вивчити наведені дисципліни та створити для кожної з них власний курс, то його наукова продуктивність мала би вражати. Обсяг «Cursus Philosophicus» Франсуа Ле Ре – 2,5 тис. сторінок формату 8°, курс теології, що читався чотири роки, мав бути вдвічі більшим. А якщо згадати інші предмети, які він викладав: риторичку, історію, математику, греку, початкові предмети, то Калиновський мав би написати понад десять томів оригінального тексту латинською мовою.

Якби написання підручників було єдиним заняттям Калиновського, то він, суто теоретично, міг би й сам створити ці тексти, проте викладання було не єдиним його обов'язком. Читаючи свій перший філософський курс, він входив до «присутствія» Київської духовної консисторії²³, другий раз він викладав філософію уже як префект академії, а теологію читав у ролі ректора Московської академії та архимандрита Законоспаського монастиря²⁴. Навчальні предмети викладачі читали радше з обов'язку, якщо хотіли піднятися в церковній ієрархії, а не через те, що цікавилися науками, які викладали. Калиновський, наприклад, навряд чи виявляв інтерес до схоластичного аристотелізму.

Тому вкрай важко порівняти філософський курс, який прочитав Калиновський в КМА, із тим курсом, з якого він був запозичений. Франсуа Ле Ре народився в заможній шляхетній сім'ї, він здобував освіту в різних навчальних закладах і міг присвятити свій час наукам. Після завершення Сорбонни Ле Ре викладає філософію, якою він справді цікавився, і за певний період свого викладання в коледжі Ла-Марш створює власний «Cursus Philosophicus», який, утім, також не є цілком оригінальним (як і більшість схоластичної літератури), а повторює тогочасні жанрові шаблони.

* * *

Чи доцільно називати дослівне використання Калиновським чужих текстів у своєму навчанні плагіатом? Часто можна натрапити на ту тезу, що плагіат – явище сучасне, його не існувало раніше як проблеми, а тому й не слід ставити питання про нього щодо текстів XVIII ст. Проте це не так, проблема плагіату, тобто крадіжки чужого тексту без зазначення авторства, існувала ще з античності. Вона дошкуляла ранньомодерним авторам, а 1673 р. була надрукована дисертація Якоба Томазія (Jakob

²³ Про це свідчить документ призначення та звільнення Калиновського з консисторії [Петров 1906: 256]. На основі, імовірно, інших джерел Оксана Прокоп'юк фіксує Калиновського в консисторії в 1732 р. у статусі префекта [Прокоп'юк 2008: 210].

²⁴ Про насичений графік викладачів КМА див.: [Яременко 2013: 115, 117].

Thomasius) про літературний плагіат «Dissertatio Philosophica de plagio literario» / «Філософська дисертація про літературний плагіат». Ця ґрунтовна праця витримала кілька видань, на ній значною мірою ґрунтувалися подальші розвідки щодо плагіату з різних країн [Randall 2001: 107-109]. Тому доречно користуватися визначеннями саме з цієї дисертації, намагаючись зрозуміти, що, на думку європейських інтелектуалів початку XVIII ст., було плагіатом, а що – ні. Та чи можна таке розуміння літературної крадіжки застосувати також і щодо тогочасних українських реалій? Однозначну відповідь дати важко, адже наразі невідомі джерела, які би дозволили дійти чіткого висновку щодо ставлення ранньомодерних українських інтелектуалів до плагіату²⁵. Тому доводиться накладати популярне на той час в Європі тлумачення проблеми плагіату Якобом Томазієм на випадок із курсами Стефана Калиновського, хоч і з урахуванням специфіки останніх.

Ось як визначає плагіат Томазій:

Літературний плагіат – це обман, що суперечить зрівнювальній справедливості [justitia commutativa], через який хтось, так чи інакше скориставшись із належної іншому вченої думки, його характерних міркувань, безчесно видаючи їх за свої власні, і оминаючи покликання на іншого там, де його годилося зробити, дбає про власний інтерес.

[Томазій 2021: 93].

Для Томазія ключовим елементом літературної крадіжки є саме намір автора приласнити чужу «славу вченості», а способи здійснити це можуть різнитися (Томазій пише і про писемний, і про усний плагіат). Тому можна спробувати застосувати цей критерій до Калиновського: якщо він *має намір* приховати справжнього автора філософського курсу та *хотів* видати себе за нього, то це можна було би вважати плагіатом в розумінні Томазія.

Видається правдоподібним припущення, що студенти КМА не знали справжніх авторів навчальних курсів, чії праці вони роками записували. На жодному зі списків курсу Калиновського немає згадки про Ле Ре, це ж стосується й решти курсів могилянського професора. Така сама ситуація і щодо курсів інших викладачів КМА: на студентських рукописах мені поки не вдалося знайти бодай однієї помітки, що вказувала б на справжнього автора курсу. Натомість студенти, як виглядає, записували ім'я автора, якщо вони знали, хто він. Про це можуть свідчити нотатки із рукопису 62, які самостійно зробив Петро Плівич: біля цих нотаток він не раз зазначає, що вони взяті з тексту Антуана Мізо. Проте таке, як можна припустити, приховування справжнього автора було властиве не лише Калиновському. Скидається на те, що це була узвичаєна навчальна практика Київської академії тих часів.

Вище було показано, що в особистій книгозбірні Калиновського після його смерті значилося кілька томів із «Cursus Philosophicus» Ле Ре, проте без титульних аркушів. Можна лише припускати, чому в них бракувало цих аркушів, де міститься інформація про автора, місце й рік видання: чи це було способом приховати від студентів справжнього автора, чи Калиновському вже дісталися томи в такому стані.

²⁵ Роман Кисельов наводить приклади доволі поширеного на українських теренах XVII–XVIII ст. переписування або перекладу чужих текстів без зазначення джерела. Проте вже на початку XIX ст. Іван Котляревський осміяв видавця, який видав «Енеїду» в 1798 р. без відома автора [Кисельов 2022: 22-24].

Утім, можна спробувати пояснити їхню відсутність самим процесом викладання. Професор приходив до аудиторії й читав свій курс для близько семи десятків студентів. Чи диктував він із власного рукопису? Дехто, схоже, робив саме так²⁶. Та Калиновський, як можна припустити, приносив до аудиторії працю Ле Ре й диктував текст студентам. Проте томи «Cursus Philosophicus» доволі великі, Калиновський міг розшивати їх на частини й уже з них надиктовувати текст. Саме в такому вигляді – розшитий на різні частини – «Cursus Philosophicus» зберігався потім в бібліотеці Калиновського²⁷.

Отже, доводиться констатувати, що наразі немає свідчень, які би дозволили напевне переконатися, що Калиновський намагався видати себе за автора філософського курсу, і отже, згідно з правилами його часу, здійснював літературну крадіжку. А тому ми можемо виходити із презумпції невинуватості.

* * *

У чому немає сумніву, то це в неоригінальності філософського й історичного курсів Калиновського (про курси риторики й математики, поки не встановлені всі джерела й не доведено, чи містять вони оригінальні місця, такого не можна стверджувати). Вище було продемонстровано, що через дослівне диктування без жодних змін виклад історії Калиновського має доволі дивну структуру. Не робив професор змін навіть там, де цього слід було очікувати. Зокрема, у філософському курсі він не змінює першу особу: коли Франсуа Ле Ре пише «Apud me...» / «На мою думку...» [Le Rées 1642: II, 113], то Калиновський залишає цей фрагмент незмінним [Kalinowski 1729-1730: арк. 50], а не перероблює його на: «На думку Франсуа Ле Ре...»²⁸. Коли Ле Ре визначає, чим є етика, він пише: «І тому цілком заслуговують бути визнані гіршими за скіфів ті, хто заперечує, що чеснота визначається завдяки доктрині [qui doctrinam virtutis eripit]» [Le Rées 1642: II, 5]. Калиновський жодним чином не змінює цей фрагмент [Kalinowski 1729-1730: арк. 242 зв.]. Проте виникає запитання, чи побутовало в Києві першої половині XVIII ст. уявлення про скіфів як про варварів, неосвічених, темних людей, враховуючи існування так званого «скіфського міфу» про походження козаків від скіфів, на який можна натрапити, наприклад, у козацьких літописах?

Не переглядав Калиновський посилання із «Cursus Philosophicus», які також диктував своїм студентам. Зокрема, у першому томі Ле Ре курсивом, як цитату, подає визначення філософії, посилаючись на діалог Платона «Теетет» [Le Rées 1642: I, 2, 112]. Проте цитата взята не із зазначеного діалогу, ба навіть не з Платона. Це відоме визначення Цицерона, яке виводять із філософії стоїків [Chroust 1972: 17-18]:

²⁶ Проте якщо стане відомо про манускрипти філософського курсу Калиновського, написані його власною рукою, це може стати суттєвим доказом наміру видати себе за автора курсу. Адже іншу причину дослівного переписування 2,5 тис. сторінок уявити важко.

²⁷ Таку думку запропонував Максим Яременко під час обговорення моєї доповіді на конференції «Проблеми освіти й освіченості в ранньомодерній Україні».

²⁸ У друкованих філософських тезах 1732 р. Калиновський замінює речення з першою особою «Apud me vero philosophica est cognitio certa et euidens naturalium rerum, ex causis discursu deducta» / «На мою ж думку, філософія – це правильне й очевидне пізнання природних речей, дискурсивно виведене з причин» безособовим реченням: «Quare melius definitur in hunc modum: Philosophia est cognitio certa et euidens...» / «Адже краще визначити [філософію – М. Ф.] у такий спосіб: філософія – це правильне й очевидне пізнання...». Найімовірніше, у цьому реченні Калиновський прибрав першу особу, адже тези мав захищати студент на диспуті, тобто «на мою думку» означало би – на думку студента.

«Sapientia autem est, ut a veteribus philosophis definitum est, rerum divinarum et humanarum causarumque, quibus eae res continentur, scientia» / «Мудрість же, як вона визначена древніми філософами, це знання речей божественних і людських, а також причин, які ці речі утримують» [Сісего 1913: 172]. Ле Ре помилився, а Калиновський переписав цю його помилку й у філософському курсі [Kalinowski 1729-1730: арк. 50], і в тезах 1732 р. Це може правити за доказ, що викладачі не перевіряли цитати й посилення з текстів, якими користувалися.

«Cursus Philosophicus» Франсуа Ле Ре повністю заснований на філософії аристотелізму, проте чи читав узагалі Стефан Калиновський Арістотеля? В його особистій книгозбірні, де після смерті власника залишилося 868 різних томів, не було ні Арістотеля, ні Платона, що свідчить про брак цікавості до цих античних філософів. А якщо вони йому були нецікаві, чому Калиновський мав би їх читати? Навчальна програма КМА цього не передбачала.

Якщо філософський курс Стефана Калиновського не має нічого оригінального, то чи є сенс вивчати його й інші подібні навчальні курси? По-перше, такі дослідження необхідні хоча би для встановлення текстуальних чи ідейних запозичень або їхньої відсутності, адже без попереднього текстуального аналізу годі робити висновки про оригінальність тексту. По-друге, інколи в навчальних курсах можна натрапити на зміни, які здійснював викладач, – такі зміни демонструють думку автора, на їхній основі якраз і можна робити висновки про українську філософію тих часів. Також деякі курси, як виглядає, справді могли бути оригінальними і (принаймні частково) написаними викладачами КМА. Тому пошук джерел навчальних курсів дозволить встановити, хто з професорів викладав оригінальні (і наскільки) ідеї, а хто диктував чужий текст. По-третє, сам вибір київськими професорами праць, що стануть основою їхніх курсів, демонструє їхні інтелектуальні зв'язки й уподобання. Зокрема, до 1720-х рр. філософія в КМА (за винятком курсу Прокоповича) була заснована на єзуїтському викладі філософії; із 1730-х рр. професори обирають для своїх курсів здебільшого тексти французьких філософів; після середини XVIII ст. у КМА почали викладати за підручниками німецьких вольфганських авторів [Симчич 2006]. Стефан Калиновський відмовився від єзуїтської моделі викладу, практикованої його попередниками, і вдався до праць французького автора. Чому сталася така зміна? Обґрунтовану відповідь на це питання можуть дати лише подальші дослідження.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Архівні матеріали

Реєстр книг Новгородской духовной семинарии. (1779). Государственный архив Новгородской области (ф. 384. ед. хр. 1, 2, л. 223-248), Новгород.

Kalinowski, S. (s.a.a). *Isagoge in Historiam.* [Курс історії]. Інститут рукопису (ф. 307, од. зб. 516п/1702, арк. 61-104). Національна бібліотека України імені В. Вернадського, Київ.

[Kalinowski], [S.]. (s.a.b). *Isagoge in Historiam.* [Курс історії]. Інститут рукопису (ф. 305, од. зб. ДС/п258, арк. 185-212). Національна бібліотека України імені В. Вернадського, Київ.

- Kalinowski, S. (1727-1728a). *Institutionum Rhetoricarum libri III roxolanae iuventuti in collegio Kiiowomohylaeano traditi et explicati*. [Курс риторики]. Інститут рукопису (ф. 305, од. зб. ДС/п258, арк. 12-101 зв.). Національна бібліотека України імені В. Вернадського, Київ.
- [Kalinowski], [S.]. ([1727-1728b]). [*Institutionum Rhetoricarum libri III*]. [Курс риторики]. Інститут рукопису (ф. 301, од. зб. ДА/п421, арк. 129-329 зв.). Національна бібліотека України імені В. Вернадського, Київ.
- Kalinowski, S. (1729). *Cursus Philosophicus in collegio Kiiowomohylaeano ingenius sapientiae amatoribus explicatus*. [Філософський курс]. Інститут рукопису (ф. 305, од. зб. ДС/п169, арк. 1-32). Національна бібліотека України імені В. Вернадського, Київ.
- [Kalinowski], [S.]. (1729-1730). *Cursus Philosophicus in collegio Kiiowomohylaeano ingenius sapientiae amatoribus explicatus*. [Філософський курс]. Інститут рукопису (ф. 306, од. зб. 123п/83, арк. 1-338). Національна бібліотека України імені В. Вернадського, Київ.
- Kalinowski, S. (1729-1731). *Cursus Philosophicus in collegio Kiiowomohylaeano ingenius sapientiae amatoribus explicatus*. [Філософський курс]. Отдел рукописей (ф. 577, ед. хр. 62, л. 1-705 об.). Российская национальная библиотека, Санкт-Петербург.
- [Kalinowski], [S.]. ([1730-1731]). [*Cursus Philosophicus in collegio Kiiowomohylaeano ingenius sapientiae amatoribus explicatus*]. [Філософський курс]. Отдел рукописей (ф. 522, ед. хр. 50, л. 6-350). Российская национальная библиотека, Санкт-Петербург.
- Kozaczynski, M. (1739-1740). *Cursus Philosophicus entis naturalis per quaestiones Philosophicas ad sequens consuetumque biennii tempus iuxta usum in scholis peripatheticorum praescriptum...* [Філософський курс]. Інститут рукопису (ф. 306, од. зб. 126п/70, арк. 5-408 зв.). Національна бібліотека України імені В. Вернадського, Київ.
- [Kozaczynski], [M.]. (1739-1741). *Cursus Philosophicus entis naturalis per quaestiones Philosophicas ad sequens consuetumque biennii tempus iuxta usum in scholis peripatheticorum praescriptum...* [Філософський курс]. Інститут рукопису (ф. 306, од. зб. 127п/47, арк. 2-305 зв.). Національна бібліотека України імені В. Вернадського, Київ.
- Primitiae Philosophiae hoc est conclusiones ex prolegomenis in universam Philosophiam et prooemialibus Logicae*. (1732). [Філософські тези]. Відділ історичних колекцій (ф. КДС, од. зб. 56 [конволют]). Національна бібліотека України імені В. Вернадського, Київ.

Друковані тексти

- Амвросий, архиепископ Новгородский и Великолуцкий (Юшкевич). (1741). *Слово в высочайший день рождения благочестивейшей самодержавнейшей великой государыни нашей императрицы Елизаветы Петровны всея России*. Санкт-Петербург: При Императорской академии наук.
- Бугров, К. Д. (2018). «Политическое богословие» елизаветинской эры: Легитимация власти Елизаветы Петровны в придворной проповеди 1740-х-1750-х гг. *Вестник Томского государственного университета*, 436, 131-138. <https://doi.org/10.17223/15617793/436/15>
- Вишневский, Д. (1903). *Киевская академия в первой половине XVIII столетия. (Новые данные, относящиеся к истории этой Академии за указанное время)*. Киев: Тип. И.И. Горбунова.
- Горбач, О. (1993). Карловецькі рукописи Праесерта artis oratoriae з 1736-37 рр. Віденської національної бібліотеки. In О. Горбач, *Зібрані статті* (сс. 73-130). Мюнхен: Фотопередрук.
- Кисельов, Р. (2022). Про осмислення плагіату в Європі до Якоба Томазія. *Sententiae*, 41(1), 6-29. <https://doi.org/10.31649/sent41.01.006>
- Кислова, Е. И. (2011). Издание придворных проповедей в 1740-е годы. In *XVIII век. Сборник 26. Старое и новое в русском литературном сознании XVIII века* (сс. 52-72). Санкт-Петербург: Наука.
- Крыловский, А. С. (Сост.). (1890-1915). *Систематический каталог книг библиотеки Киевской духовной академии* (Вип. 1-5). Киев.

- Образцов И. Я. (Сост.). (1878). *Описание документов и дел, хранящихся в архиве Святейшего Правительствующего Синода*: Вып. 3. 1723 г. Санкт-Петербург: Синодальная типография.
- Петров, Н. И. (Сост.). (1904a). *Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии*. Отделение II (1721-1795 гг.): Т. 1 (1721-1750 гг.). Ч. 1. Киев: Тип. И.И. Чоколова.
- Петров, Н. И. (Сост.). (1904b). *Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии*. Отделение II (1721-1795 гг.): Т. 1 (1721-1750 гг.). Ч. 2. Приложения. Киев: Тип. И.И. Чоколова.
- Петров, Н. И. (Сост.). (1906). *Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии*. Отделение II (1721-1795 гг.): Т. 3 (Царствование Екатерины II (1762-1796 гг.). Киевский митрополит Арсений Могилянский (до 1760 г.)). Киев: Тип. И.И. Чоколова.
- Петров Н. И. (Сост.). (1908). *Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии*. Отделение II (1721-1795 гг.): Т. 5 (Царствование Екатерины II (1762-1796 гг.). Киевский митрополит Самуил Миславский (1783-1795 гг.)). Киев: Тип. И.И. Чоколова.
- Платон, архиепископ Московский и Севский (Малиновский). (1742). *Слово в неделю вторую по сошествии Святого Духа*. Москва: Синодальная типография.
- ПСП. (1898). *Полное собрание постановлений и распоряжений по ведомству православного исповедания Российской империи*: Вып. 8: 1733-1734 гг. Санкт-Петербург: Синодальная типография.
- ПСП. (1899). *Полное собрание постановлений и распоряжений по ведомству православного исповедания Российской империи*. Вып. 1: 25 ноября 1741-1743 гг. Санкт-Петербург: Синодальная типография.
- ПСП. (1907). *Полное собрание постановлений и распоряжений по ведомству православного исповедания Российской империи*: Вып. 2: 1744-1745 гг. Санкт-Петербург: Синодальная типография.
- Попович, М. В. (1998). *Нарис історії культури України*. Київ: АртЕк.
- Прокоп'юк, О. (2008). *Духовна консисторія в системі єпархіального управління (1721-1786 рр.)*. Київ: Фенікс.
- Роменець, В. А. (1993). *Історія психології епохи Просвітництва*. Київ: Вища школа.
- Симчич, М. (2006). Зауваження до видання «Вступу» до філософського курсу Теофана Прокоповича. *Київська Академія*, 2-3, 74-85.
- Симчич, М. (2009). *Philosophia rationalis у Києво-Могилянській академії. Компаративний аналіз курсів логіки кінця XVII - першої половини XVIII ст.* Вінниця: О. Власюк.
- Симчич, М. (2019). Порівняльний аналіз філософських курсів Теофана Прокоповича і Георгія Кониського на прикладі розділу «Про нескінченність». *Sententiae*, 38(1), 122-136. <https://doi.org/10.22240/sent38.01.122>
- Симчич, М. (2020). Зауваження до видання «Вступу» до філософського курсу Теофана Прокоповича. *Sententiae*, 39(1), 126-139. <https://doi.org/10.31649/sent39.01.126>
- Стефан, архієпископ Новгородський і Великолуцький (Калиновський). (1744a). *Слово в день восшествія на престол Елизаветы Петровны*. Москва: Синодальная типография.
- Стефан, архієпископ Новгородський і Великолуцький (Калиновський). (1744b). *Слово в день принесенного второе торжественного благодарения о заключении между империею Россійскою и короною Шведскою вечногo мира*. Москва: Синодальная типография.
- Стефан, єпископ Псковський (Калиновський). (1742). *Слово на новий год*. Москва: При Императорской академии наук.
- Томазій, Я. (2021). Ядро дослідження про літературний плагіат, передусім теоретичне, уміщене в небагатьох стислих тезах. *Sententiae*, 40(1), 89-103. <https://doi.org/10.31649/sent40.01.089>
- Федяй, М. (2022). Нові подробиці біографії Стефана Калиновського. *Київська Академія*, 19, 79-111. <https://doi.org/10.18523/1995-025X.2022.19.79-111>
- Харлампович, К. В. (1914). *Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь* (Вып. 1). Казань: Издание книжного магазина М.А. Голубева.

- Чистович, И. А. (1860). Исправление текста славянской библии перед изданием 1751 года. *Православное обозрение*, 1, 479-510.
- Шаріпова, Л. В. (2000). Внутрішній устрій та функціонування бібліотеки Києво-Могилянської академії до пожежі 1780 р.: Спроба реконструкції. *Київська Академія*, 1, 75-96.
- Яременко, М. (2013). Повсякдення професорів Києво-Могилянської академії XVIII століття. In *Повсякдення ранньомодерної України. Історичні студії в 2-х томах*: Вип. 2: Світ речей і повсякденних уявлень (сс. 69-121). Київ: Інститут історії України НАН України.
- Besoldus, C. (1630). *Synopsis rerum ab orbe condito*. Tubingae: Typis Philiberti Brunii.
- Chroust, A.-H. (1972). Late Hellenistic «Textbook Definitions» of Philosophy. *Laval théologique et philosophique*, 28(1), 15-25. <https://doi.org/10.7202/1020274ar>
- Cicero. (1913). *De officiis / With an English translation by Walter Miller*. London: William Heinemann Ltd. https://doi.org/10.4159/DLCL.marcus_tullius_cicero-de_officiis.1913
- Darowski, R. (1994). *Filozofia w szkołach jezuickich w Polsce w XVI wieku*. Kraków: Fakultet Filozoficzny Towarzystwa Jezusowego.
- Grülingius, P. (1665). *Florilegium Hippocrateo-Galeno-Chymicum novum*. Lipsiae: Sumptibus Georgii Heinrichi Fromanni.
- Hauréau, J. B. (1845). Le Rées (François). In *Histoire littéraire du Maine* (Vol. 3, pp. 285-290). Le Mans; Paris: A. Lanier; Julien.
- Lauxmin, S. (1705). *Praxis oratoria sive praecepta artis Rhetoricae*. Coloniae: Apud Servatium Noethen.
- Le Rées, F. (1642). *Cursus Philosophicus in tres tomos distributus* (T. 1-3). Parisiis: Matteaus Guillemot.
- Le Rées, F. (1648). *Cursus Philosophicus in quatuor tomos distributus* (2 ed.) (T. 1-4). Parisiis: Matteaus Guillemot.
- Lohr, C. H. (1974). Renaissance Latin Aristotle Commentaries: Authors A-B. *Studies in the Renaissance*, 21, 228-289. <https://doi.org/10.2307/2857156>
- Lossius, L. (1562). *Arithmetices erotemata puerilia*. Luneburgensi.
- Mizaldus, A. (1599). *Centuriae IX. Memorabilium, utilium, ac iucundorum in aphorismos arcanorum omnis generis locupletes, perpulere digestae*. Francofurti: Ex officina typographica Ioannis Saurii.
- Purchotius, E. (1715). *Institutiones Philosophicae: Ad faciliorem veterum ac recentiorum philosophorum*: T. 4. Continens Ethicam seu Moralem disciplinam. Venetii: Apud Joannem Manfrè.
- Raconis, C. F. D., de (1629). *Secunda pars Philosophiae seu Ethica*. Colonia Agrippina: Officina Choliniana.
- Randall, M. (2001). *Pragmatic plagiarism: Authorship, profit, and power*. Toronto; Buffalo; London: University of Toronto Press. <https://doi.org/10.3138/9781442678736>
- Rupertus, C. A. (1659). *Observationes ad Historiae universalis synopsis Besoldianam minorem*. Noribergae: Typis et sumptibus Michaelis Endteri.
- Schmutz, J. (2015). Le Rées, François. In *Dictionnaire des philosophes français du XVIIe siècle: Acteurs et réseaux du savoir* (pp. 1071-1072). Paris: Classiques Garnier.
- Schottus, G. (1661). *Cursus Mathematicus sive absoluta omnium mathematicarum disciplinarum encyclopaedia*. Herbipoli: Schönwetter.

Одержано 9.11.2022

REFERENCES

Archival materials

- Kalinowski, S. (s.a.a). *Isagoge in Historiam*. [Course of history]. The Institute of Manuscripts (fonds 307, item 516, fol. 61-104). Vernadsky National Library of Ukraine, Kyiv.
- [Kalinowski], [S.]. (s.a.b). *Isagoge in Historiam*. [Course of history]. The Institute of Manuscripts (fonds 305, item 258, fol. 185-212). VNLU, Kyiv.

- Kalinowski, S. (1727-1728a). *Institutionum Rhetoricarum libri IIII roxolanae iuventuti in collegio Kiiovomohylaeano traditi et explicati*. [Course of rhetoric]. The Institute of Manuscripts (fonds 305, item 258, fol. 12-101v). VNLU, Kyiv.
- [Kalinowski], [S.]. ([1727-1728b]). [*Institutionum Rhetoricarum libri IIII*]. [Course of rhetoric]. The Institute of Manuscripts (fonds 301, Petrov's catalogue, item 421, fol. 129-329v). VNLU, Kyiv.
- Kalinowski, S. (1729). *Cursus Philosophicus in collegio KiiowMohylaeano ingenius sapientiae amatoribus explicatus*. [Philosophical course]. The Institute of Manuscripts (fonds 305, item 169, fol. 1-32). VNLU, Kyiv.
- [Kalinowski], [S.]. (1729-1730). *Cursus Philosophicus in collegio Kiiowomohylaeano ingenius sapientiae amatoribus explicatus*. [Philosophical course]. The Institute of Manuscripts (fonds 306, Petrov's catalogue, item 123, fol. 1-338). VNLU, Kyiv.
- Kalinowski, S. (1729-1731). *Cursus Philosophicus in collegio Kiiowomohylaeano ingenius sapientiae amatoribus explicatus*. [Philosophical course]. The Department of Manuscripts (fonds 577, item 62, fol. 1-705v). The National Library of Russia, St. Petersburg.
- [Kalinowski], [S.]. ([1730-1731]). [*Cursus Philosophicus in collegio Kiiowomohylaeano ingenius sapientiae amatoribus explicatus*]. [Philosophical course]. The Department of Manuscripts (fonds 522, item 50, fol. 6-350). The National Library of Russia, St. Petersburg.
- Kozaczynski, M. (1739-1740). *Cursus Philosophicus entis naturalis per quaestiones Philosophicas ad sequens consuetumque biennii tempus iuxta usum in scholis peripatheticorum praeceptum...* [Philosophical course]. The Institute of Manuscripts (fonds 306, item 126, fol. 5-408v). VNLU, Kyiv.
- [Kozaczynski], [M.]. (1739-1741). *Cursus Philosophicus entis naturalis per quaestiones Philosophicas ad sequens consuetumque biennii tempus iuxta usum in scholis peripatheticorum praeceptum...* [Philosophical course]. The Institute of Manuscripts (fonds 306, item 127, fol. 2-305v). VNLU, Kyiv.
- Primitiae Philosophiae hoc est conclusiones ex prolegomenis in universam Philosophiam et prooemialibus Logicae*. (1732). [Philosophical theses]. The Department of Historical Collections (fonds КДС, item 56 [convolute]). VNLU, Kyiv.
- Register of books of the Novgorod Theological Seminary*. (1779). State Archive of the Novgorod Region (fonds 384. item 1, 2, fol. 223-248), Novgorod.

Printed works

- Ambrose, Archbishop of Novgorod and Velikolutsky (Yushkevych). (1741). *Sermon on the highest birthday of the most pious autocratic great empress Elizabeth Petrovna of all Russia*. St. [In Church Slavonic]. Petersburg: At the Imperial Academy of Sciences.
- Besoldus, C. (1630). *Synopsis rerum ab orbe condito*. Tubingae: Typis Philiberti Brunni.
- Bugrov, K. (2018). «Political Theology» of the Elizaveta's era: Legitimation of Elizaveta Petrovna's power in court sermons of the 1740s-1750s. [In Russian]. *Tomsk State University Journal*, 436, 131-138. <https://doi.org/10.17223/15617793/436/15>
- CCD. (1898). *Complete collection of decisions and orders by the Office of the Orthodox Confession of the Russian Empire: Vol. 8: 1733-1734*. [In Russian]. St. Petersburg: The Synodal Printing House.
- CCD. (1899). *Complete collection of decisions and orders by the Office of the Orthodox Confession of the Russian Empire: Vol. 1: November 25, 1741-1743*. [In Russian]. St. Petersburg: The Synodal Printing House.
- CCD. (1907). *Complete collection of decisions and orders by the Office of the Orthodox Confession of the Russian Empire: Vol. 2: 1744-1745*. [In Russian]. St. Petersburg: The Synodal Printing House.
- Chistovich, I. A. (1860). Correction of the text of the Slavic Bible before the publication of 1751. [In Russian]. *Orthodox review*, 1, 479-510.
- Chroust, A.-H. (1972). Late Hellenistic «Textbook Definitions» of Philosophy. *Laval théologique et philosophique*, 28(1), 15-25. <https://doi.org/10.7202/1020274ar>

- Cicero. (1913). *De officiis / With an English translation by Walter Miller*. London: William Heinemann Ltd. https://doi.org/10.4159/DLCL.marcus_tullius_cicero-de_officiis.1913
- Darowski, R. (1994). *Filozofia w szkołach jezuickich w Polsce w XVI wieku*. Kraków: Fakultet Filozoficzny Towarzystwa Jezusowego.
- Fediai, M. (2022). New Details About the Biography of Stephan Kalynovskiy. [In Ukrainian]. *Kyivan Academy*, 19, 79-111. <https://doi.org/10.18523/1995-025X.2022.19.79-111>
- Grülingius, P. (1665). *Florilegium Hippocrateo-Galeno-Chymicum novum*. Lipsiae: Sumptibus Georgii Heinrichi Fromanni.
- Hauréau, J. B. (1845). Le Rées (François). In *Histoire littéraire du Maine* (Vol. 3, pp. 285-290). Le Mans; Paris: A. Lanier; Julien.
- Horbach, O. (1993). Karlovets manuscripts «Praecepta artis oratoriae» of 1736-1737 of the Vienna National Library. In O. Horbach, *Collected articles* (pp. 73-130). [In Ukrainian]. Munich: Reprint.
- Kharlampovych, K. (1914). *Little Russian influence on Great Russian church life* (Vol. 1). [In Russian]. Kazan: Publication of the M.A. Golubev.
- Kislova, E. I. (2011). Publication of court sermons in the 1740s. In *XVIII century. Collection 26. Old and new in Russian literary consciousness of the 18th century* (pp. 52-72). [In Russian]. St. Petersburg: Nauka.
- Krylovsky, A. S. (Ed.). (1890-1915). *Systematic catalog of books in the library of the Kyiv Theological Academy*. (T. 1-5). [In Russian]. Kyiv.
- Kyselov, R. (2022). Reasoning about Plagiarism in Europe before Jacob Thomasius. [In Ukrainian]. *Sententiae*, 41(1), 6-29. <https://doi.org/10.31649/sent41.01.006>
- Lauxmin, S. (1705). *Praxis oratoria sive praecepta artis Rhetoricae*. Coloniae: Apud Servatium Noethen.
- Le Rées, F. (1642). *Cursus Philosophicus in tres tomos distributus* (T. 1-3). Parisiis: Mattheus Guillemot.
- Le Rées, F. (1648). *Cursus Philosophicus in quatuor tomos distributus* (2 ed.) (T. 1-4). Parisiis: Mattheus Guillemot.
- Lohr, C. H. (1974). Renaissance Latin Aristotle Commentaries: Authors A-B. *Studies in the Renaissance*, 21, 228-289. <https://doi.org/10.2307/2857156>
- Lossius, L. (1562). *Arithmetices erotemata puerilia*. Lüneburgensi.
- Mizaldus, A. (1599). *Centuriae IX. Memorabilium, utilium, ac iucundorum in aphorismos arcanorum omnis generis locupletes, perpulere digestae*. Francofurti: Ex officina typographica Ioannis Saurii.
- Obraztsov, I. Ia. (Ed.). (1878). *Description of documents and cases in the archives of the Holy Governing Synod*: T. 3. 1723 [In Russian]. St. Petersburg: The Synodal Printing House.
- Petrov, N. I. (Ed.). (1904a). *Acts and documents relating to the history of the Kyivan Academy*. Department II (1721-1795): Vol. 1 (1721-1750). Part 1. [In Russian]. Kyiv: Publisher I.I. Chokolov.
- Petrov, N. I. (Ed.). (1904b). *Acts and documents relating to the history of the Kyivan Academy*. Department II (1721-1795): Vol. 1 (1721-1750). Part 2. Supplements. [In Russian]. Kyiv: Publisher I.I. Chokolov.
- Petrov, N. I. (Ed.). (1906). *Acts and documents relating to the history of the Kyivan Academy*. Department II (1721-1795): Vol. 3 (The reign of Catherine II (1762-1796). Arseniy Mohylianskyi, Metropolitan of Kyiv (until 1760)). [In Russian]. Kyiv: Publisher I.I. Chokolov.
- Petrov, N. I. (Ed.). (1908). *Acts and documents relating to the history of the Kyivan Academy*. Department II (1721-1795): Vol. 5 (The reign of Catherine II (1762-1796). Samuil Mislavsky, Metropolitan of Kyiv (1783-1795)). [In Russian]. Kyiv: Publisher I.I. Chokolov.
- Platon, Archbishop of Moscow and Sevsky (Malynovsky). (1742). *Sermon on the second week after the descent of the Holy Spirit*. [In Church Slavonic]. Moscow: The Synodal Printing House.
- Popovych, M. (1998). *Essay on the History of culture of Ukraine*. [In Ukrainian]. Kyiv: ArtEk.
- Prokopyuk, O. (2008). *Spiritual consistency in the system of diocesan administration (1721-1786)*. [In Ukrainian]. Kyiv: Fenix.

- Purchotius, E. (1715). *Institutiones Philosophicae: Ad faciliorem veterum ac recentiorum philosophorum*: T. 4. Continens Ethicam seu Moralem disciplinam. Venetii: Apud Joannem Manfrè.
- Raconis, C. F. D., de (1629). *Secunda pars Philosophiae seu Ethica*. Colonia Agrippina: Officina Choliniana.
- Randall, M. (2001). *Pragmatic plagiarism: Authorship, profit, and power*. Toronto; Buffalo; London: University of Toronto Press. <https://doi.org/10.3138/9781442678736>
- Romenets, V. A. (1993). *History of psychology of the Enlightenment era*. [In Ukrainian]. Kyiv: Vyscha shkola.
- Rupertus, C. A. (1659). *Observationes ad Historiae universalis synopsis Besoldianam minorem*. Noribergae: Typis et sumptibus Michaelis Endteri.
- Schmutz, J. (2015). Le Rées, François. In *Dictionnaire des philosophes français du XVIIe siècle: Acteurs et réseaux du savoir* (pp. 1071-1072). Paris: Classiques Garnier.
- Schottus, G. (1661). *Cursus Mathematicus sive absoluta omnium mathematicarum disciplinarum encyclopaedia*. Herbipoli: Schönwetter.
- Sharipova, L. (2000). The internal structure and functioning of the library of the Kyiv-Mohyla Academy before the fire of 1780: An attempt at reconstruction. [In Ukrainian]. *Kyivan Academy*, 1, 75-96.
- Stephan, Archbishop of Novgorod and Velikolutsky (Kalynovskyi). (1744a). *Sermon on the day of the accession to the throne of Elizabeth Petrovna*. [In Church Slavonic]. Moscow: The Synodal Printing House.
- Stephan, Archbishop of Novgorod and Velikolutsky (Kalynovskyi). (1744b). *Sermon on the day of the second solemn thanksgiving brought about the conclusion between the Russian Empire and the Crown of Sweden of eternal peace*. [In Church Slavonic]. Moscow: The Synodal Printing House.
- Stephan, Bishop of Pskov (Kalynovskyi). (1742). *Sermon for the New Year*. [In Church Slavonic]. Moscow: At the Imperial Academy of Sciences.
- Symych, M. (2006). Remarks on influence on philosophy lectures at Kyiv-Mohyla Academy (at the end of 17th-18th centuries). [In Ukrainian]. *Kyivan Academy*, 2-3, 74-85.
- Symych, M. (2009). *Philosophia rationalis at Kyiv-Mohyla Academy. Comparative analysis of Mohylean courses of logic at the end of 17th - the first half of the 18th centuries*. [In Ukrainian]. Vinnytsa: O. Vlasuk.
- Symych, M. (2019). Comparative analysis of the philosophical courses of Theofan Prokopovych and Georgiy Konyskyi on the example of the section «On infinity». [In Ukrainian]. *Sententiae*, 38(1), 122-136. <https://doi.org/10.22240/sent38.01.122>
- Symych, M. (2020). Remarks about the edition of the «Introduction» to the philosophical course by Theophan Prokopovich. [In Ukrainian]. *Sententiae*, 39(1), 126-139. <https://doi.org/10.31649/sent39.01.126>
- Thomasius, J. (2021). Nucleus disputationis de plagio literario maxime theoreticus, thesibus paucis et brevibus comprehensus. *Sententiae*, 40(1), 89-103. <https://doi.org/10.31649/sent40.01.089>
- Vishnevsky, D. (1903). *Kyivan Academy in the first half of the 18th century. (New data relating to the history of this Academy for the specified time)*. [In Russian]. Kyiv: Publisher I. I. Gorbunov.
- Yaremenko, M. (2013). Everyday life of professors of the Kyiv-Mohyla Academy of the 18th century. In *Everyday life of Early Modern Ukraine. Historical Studies in 2 Volumes: Vol. 2: The World of Things and Everyday Ideas* (pp. 69-121). [In Ukrainian]. Kyiv: Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine.

Received 9.11.2022

Mykola Fediai

The philosophical course by Stephan Kalynovskyi of 1729–1731 in the light of his teaching practice: sources and (un)originality

The article analyzes the philosophical course of Stephan Kalynovskyi taught at Kyiv-Mohyla Academy in 1729–1731. By now researchers considered this course to be one of the best monuments of Ukrainian philosophical thought of that time. However, the textual analysis has shown that the course was borrowed verbatim from François le Reés, a French author who wrote it in Paris in the 1630s. The article also analyzes all other currently known educational courses of Kalynovskyi (courses on rhetoric, history, mathematics). Neither they were written by the professor himself, but borrowed, mostly verbatim, from other authors. The article drew conclusions about the (un)originality of Kalynovskyi's courses based on a comparison of his courses with their sources, identifying authorial changes, deviations, etc. In addition, an attempt was made to find out whether the verbatim borrowing of someone else's text without indicating the author during teaching could be considered plagiarism at that time. Biographical information about Kalynovskyi, as well as an overview of the church sermons that he delivered as a bishop, allows a better understanding of his educational courses.

Микола Федяї

Філософський курс Стефана Калиновського 1729–1731 років у світлі його викладацької практики: джерела і (не)оригінальність

У статті проаналізований філософський курс Стефана Калиновського, який той прочитав у Києво-Могилянській академії в 1729–1731 рр. Цей курс вважався дослідниками одною з кращих пам'яток української філософської думки того часу, а втім, як засвідчив текстуральний аналіз, він дослівно запозичений у Франсуа Ле Ре, французького автора, який написав його в 1630-х рр. в Парижі. Також проаналізовані всі інші наразі відомі навчальні курси Калиновського: риторичний, історичний, математичний. Вони теж написані не викладачем, а взяті, переважно дослівно, в інших авторів. На основі порівняння навчальних курсів із першоджерелами, виявлення авторських змін, відхилень тощо, зроблені висновки про (не)оригінальність курсів Калиновського. Крім того, здійснена спроба з'ясувати, чи можна вважати дослівне запозичення чужого тексту без зазначення автора під час викладання плагіатом в тогочасному значенні цього слова. Зрозуміти особливості навчальних курсів дозволяють біографічні відомості про їхнього викладача, а також огляд церковних проповідей, які той виголошував у сані єпископа.

Mykola Fediai, master of history (National University of Kyiv-Mohyla Academy), master of East European studies (University of Warsaw), postgraduate student of the H. Skovoroda Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine.

Микола Федяї, магістр історії Національного університету «Києво-Могилянська академія»; магістр східноєвропейських студій Варшавського університету, аспірант Інституту філософії ім. Григорія Сковороди НАН України.

e-mail: mykola.fedyay@gmail.com
